

Ses ve Görüntü Nakli Yoluyla Duruşma Yapılmasına İlişkin Olarak 7251 Sayılı Kanun’la Yapılan Değişikliklerin Doğrudanlık İlkesi Kapsamında Değerlendirilmesi^(*)

*The Evaluation of the Amendments Made with the Law Number 7251 Regarding
the Trials by Voice and Video Transmission within the Scope of Direction Principle*

Gökçe VAROL KARAOSMANOĞLU

Araştırma Görevlisi

Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Medeni Usul ve İcra İflas Hukuku Anabilim Dalı

Anahtar Kelimeler

*Ses ve Görüntü Nakli,
Doğrudanlık,
Duruşma,
Videokonferans,
E-Duruşma.*

Öz

Bu çalışmada 7251 sayılı “Hukuk Muhakemeleri Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” ve “Hukuk Muhakemelerinde Ses ve Görüntü Nakledilmesi Yoluyla Duruşma İcrası Hakkında Yönetmelik” ile duruşmalarla ilgili yapılan değişiklikler ve bu değişikliklerin doğrudanlık ilkesi ile ilişkisi incelenmiştir. Ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmalara katılım, Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nda yer alsa da uzun yıllar uygulaması yapılamamıştır. Kanun’da yapılan değişiklik ve Yönetmelik ile ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmalara katılım uygulanmaya başlanmıştır.

Çalışmada öncelikle genel olarak doğrudanlık ilkesi, ses ve görüntü nakline ilişkin mevzuat, ses ve görüntü nakli usulü ve ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmalara katılımın olumlu ve olumsuz yönleri incelenmiştir. Daha sonra son dönemde hukuk yargılamasında e-duruşma konusunda gelişim ve eğilimi üzerinde durulmuştur. Çalışmamızın son kısmında ise Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nun yapılan değişiklikler, kanun değişikliklerinin değerlendirilmesi, sorunlar ve çözüm önerilerine değinilmiştir.

Keywords

*Audio and Video
Transmission,
Directness,
Trial,
Videoconference,
E-Trial.*

Abstract

In this article, the amendments made regarding the trials with the Law No. 7251 and the Regulation on the Conduct of the Trials by Transmission of Sound and Video in Civil Procedures and the relationship of these changes with the principle of directness were examined. Although participation in trials through audio and video transmission is included in the Code of Civil Procedure, it has not been implemented for many years. With the amendment made in the law and regulation, participation in the hearings through audio and video transmission has started to be implemented.

In the study, firstly, the principle of directness, audio and video transmission legislation, audio and video transmission procedure and the positive and negative aspects of audio and video transmission were examined. Then, the recent development and trend of e-trial in civil proceedings are emphasized. In the last part of our study, the changes made in the Code of Civil Procedure, the evaluation of the changes in the law, the problems and solution proposals are mentioned.

^(*) Araştırma Makalesi.
Hakem denetiminden geçmiştir.

Gönderim Tarihi: 21.12.2021, Makalenin Kabul Tarihi: 18.01.2021.

I. GENEL OLARAK DOĞRUDANLIK İLKESİ

Doğrudanlık diğer bir söyleyişle “vasıtasızlık”, “yüz yüzelik” ya da “doğrudan doğrualık” ilkesi, medeni usûl hukukunun en temel ilkelerinden biridir. Yalnızca medeni usûl hukuku alanında değil, ceza hukukunda da karşılık bulan bu ilke; davanın açılmasından hüküm verilmesine kadar, yargılama ve özellikle delil toplama evrelerinin hâkimin gözetim ve denetiminde yapılmasını ifade eder¹. Doğrudanlık ilkesi, mahkemenin aracısız bir şekilde yargılama süreçlerine hâkim olması anlamına gelir. Zira mahkeme ile araya giren araçların sayısı ne kadar artarsa gerçeğin ortaya çıkması bir o kadar zorlaşır; bu durum da yanlış karar verilmesine ve adil yargılanma hakkının zedelenmesine yol açar².

Doğrudanlık ilkesi, Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nun³ (HMK) 25 ve devamı maddelerinde düzenlenen “*Yargılamaya hâkim olan ilkeler*” kapsamında düzenlenmemiştir. Ayrıca Kanun’da ilkenin tanımına da yer verilmemiştir⁴. Ancak HMK’nın 197. maddesi başta olmak üzere pek çok hüküm doğrudanlık ilkesi ile bağlantılıdır. Örneğin, Kanun’un 197. maddesi, “*Kanunda belirtilen hâller dışında, deliller davaya bakan mahkeme huzurunda, mümkün olduğu kadar birlikte ve aynı duruşmada incelenir*” şeklindedir. Anayasa’nın 36. maddesinde “*Herkes yargı mercileri önünde adil yargılanma hakkına sahiptir*” denilerek, hak arama özgürlüğü ile birlikte doğrudanlık ilkesine de vurgu yapılmıştır.

Doğrudanlık ilkesi; şeklî anlamda doğrudanlık, maddî anlamda doğrudanlık ve zamansal anlamda doğrudanlık olarak üçlü bir ayrım ile incelenebilir⁵. Şeklî anlamda doğrudanlık, davaya bakan mahkemenin hâkiminin araya başka bir hâkim girmeden (örneğin istinabe halinde), duruşmanın yapılması ve delillerin toplanması sürecine doğrudan katılmasıdır. Hâkim, bu ilke doğrultusunda keşfi bizzat kendisi yapacak tanıkları ve bilirkişileri kendisi dinleyecektir⁶. Şeklî anlamda doğrudanlığın; hâkim ile yargılamaya katılan kişiler arasında yüz yüze iletişim kurulması, delillerin hâkimin bizzat kendisi tarafından incelenmesi, delillerin toplanması ve hâkimde bir kanaat oluşmasının esas olarak duruşmada gerçekleşmesi şeklinde üç temel özelliğinden bahsedilebilir⁷. Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nda şeklî anlamda doğrudanlık ilkesinden belirli hallerde taviz verilebilmektedir. Bu hallerden biri de HMK’nın 197. maddesinde düzenlenen istinabedir.

¹ ARSLAN, Aziz Serkan: “Doğrudanlık İlkesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2014, Cilt 4, Sayı 2, (İlke), s. 134; ÇİFTÇİ, Pınar: “Pandemi Sürecinde Yargının İşleyişine İlişkin Alınan Tedbirlerin Türk Medeni Yargılama Hukukunda Yargısal Temel Haklar ve Özel Olarak Doğrudanlık İlkesi Üzerinde Yarattığı Etkiler”, 2020 (<https://blog.lexpera.com.tr/pandemi-surecinde-yarginin-isleyisine-iliskin-alinan-tedbirlerin-turk-medeni-yargilama-hukukunda-yargisal-temel-haklar-ve-ozel-olarak-dogrudanlik-ilkesi-uzerinde-yarattigi-etkiler/>), E.T.: 23.11.2021), s. 1 vd.; PEKCANITEZ, Hakan / ATALAY, Oğuz / ÖZEKES, Muhammet: *Medeni Usûl Hukuku Ders Kitabı*, 7. Bası, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2020, (Usûl), s. 191; ARSLAN, Ramazan / YILMAZ, Ejder / TAŞPINAR AYVAZ, Sema / HANAĞASI, Emel: *Medeni Usûl Hukuku*, 6. Bası, Ankara, 2020, s. 162; KURU, Baki / AYDIN, Burak: *Medeni Usûl Hukuku Ders Kitabı*, 7251 Sayılı Kanun Değişiklikleri İşlenmiş 5. Baskı, Ankara, 2021, s. 229; ERDÖNMEZ, Güray: “Medeni Usûl Hukuku (Cilt 1)”, (Ed.) PEKCANITEZ, Hakan / ÖZEKES, Muhammet / AKKAN, Mine / TAŞ KORKMAZ, Hülya, (*Pekcanitez Usûl*), s. 836; KARSLI, Abdürrahim: *Medeni Muhakeme Hukuku*, Alternatif Yayınları, 4. Bası, İstanbul, 2014, s. 277; ALANGOYA, H. Yavuz / YILDIRIM, Kamil / DEREN YILDIRIM, Nevhis: *Medeni Usûl Hukuku Esasları*, 7. Bası, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 189; ATALI, Murat / ERMENEK, İbrahim / ERDOĞAN, Ersin: *Medeni Usûl Hukuku*, 2. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2020, s. 134; TANRIVER, Süha: *Medeni Usûl Hukuku Temel Kavramlar ve İlk Derece Yargılaması*, Cilt 1, 3. Baskı, Yetkin Yayınevi, Ankara, 2020, s. 379; BUDAK, Ali Cem / KARAASLAN, Varol: *Medeni Usûl Hukuku*, 4. Bası, Adalet Yayınevi, Ankara, 2020, s. 78; GÖRGÜN, Şanal / BÖRÜ, Levent / TORAMAN, Barış / KODAKOĞLU, Mehmet: *Medeni Usûl Hukuku*, 9. Bası, Yetkin Yayınları, Ankara, 2020, s. 344. Ceza hukukunun kişinin hürriyetinin sınırlandırılmasına hizmet etmesi nedeniyle doğrudanlık ilkesinin medeni muhakemeye göre daha etkin şekilde uygulama bulduğuna yönelik olarak bkz. KURT, Nesibe: *Medeni Yargılama Hukukunda Doğrudan Doğrualık İlkesi*, Prof. Dr. Bilge Öztan’a Armağan, Turhan Kitabevi, Ankara, 2008, s. 600.

² KURT, s. 600; ARSLAN / YILMAZ / TAŞPINAR AYVAZ / HANAĞASI, s. 163; PEKCANITEZ / ATALAY / ÖZEKES, *Usûl*, s. 191; KURU / AYDIN, s. 229; KARSLI, s. 277; ALANGOYA / YILDIRIM / DEREN YILDIRIM, s. 189. “*Kanunda belirtilen hâller dışında, deliller davaya bakan mahkeme huzurunda, mümkün olduğunca birlikte ve aynı duruşmada incelenir. Bu kural doğrudanlık ilkesinin bir sonucudur.*” Yargıtay, 15. HD, T. 22.06.2016, E. 2015/4363, K. 2016/3635 (Lexpera, E.T.: 15.05.2021).

³ 04.02.2011 tarihli ve 27836 sayılı Resmî Gazete.

⁴ YILDIRIM, Kamil: “Medeni Yargılama Hukukunda Hâkimin Rolü”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 2016, Cilt 22, Sayı 3, Prof. Dr. Cevdet Yavuz’a Armağan, s. 3030; ÇİFTÇİ, s. 1 vd.; ATALI / ERMENEK / ERDOĞAN, s. 134; TANRIVER, s. 379.

⁵ Alman hukukunda şekli ve maddî anlamda doğrudanlığa zamansal doğrudanlık ayrımı eklenmektedir. ARSLAN, *İlke*, s. 138. Benzer yönde KURT, s. 602.

⁶ ARSLAN, *Doğrudanlık*, s. 43 vd.

⁷ KURT, s. 603; TANRIVER, s. 380.

Maddî anlamda doğrudanlık, hâkimin en yakınındaki ve daha adil karar vermesine yardımcı olacak delili değerlendirmesi, dolaylı ya da sonradan oluşturulan delil aracını kullanmaktan imtina etmesi anlamına gelir. Diğer bir deyişle hâkimin vakıaların ispatı için öncelik taşıyan delilleri seçmesidir⁸. Örneğin; hâkimin keşif ile karar vermesi mümkünse olayın gerçekleştiği yeri gören tanıktan olay yeri ile ilgili bilgi alması maddî anlamda doğrudanlık ilkesinin ihlâli anlamına gelmektedir⁹. Hukukumuzda hâkim, kesin delillerle bağlı olmakla birlikte delilleri serbestçe değerlendirir. Diğer bir deyişle, kesin delille ispat zorunluluğu olan hallerde, hâkimin delilleri serbestçe değerlendirmesi mümkün değildir. Bu düzenlemelerden yola çıkarak maddî anlamda doğrudanlık ilkesinin geçerliliği tartışılmıştır¹⁰. Ka-naatimizce, kesin delillerle ispat mecburiyeti olmayan hallerde hâkimin delilleri serbestçe değerlendirmesi, maddî anlamda doğrudanlık ilkesini geçersiz kılmaz. Çünkü hâkim için öngörülen delillerin değerlendirilmesi hususunda öngörülen serbestiyet mutlak değildir; hâkim tecrübe kurallarına dayanarak hangi delili niçin öncelikli olarak değerlendirildiğini gerekçeli kararında belirtmelidir. Nitekim, maddî anlamda doğrudanlık ilkesi de tecrübe kuralları ve hayatın olağan akışı içerisinde, bazı deliller öncelenmesini ifade eder.

Zamansal doğrudanlık, hâkimin mümkün olduğu kadar kısa sürede karar vermesini, duruşmaların aralıksız yapılmasını; böylece delillerin araya zaman girmeden değerlendirilmesini gerektirir. Duruşmalar arası süre uzadıkça hâkimin, delillerin değerlendirilmesine yönelik sağlıklı karar verme ihtimali azalmaktadır. Hâkimin de bir insan olduğu ve unutma ihtimalinin varlığı düşünüldüğünde, bu ayrımın önemi daha iyi anlaşılacaktır. Hâkim duruşma tutanaklarından daha önceki duruşmalarla ilgili çıkarımda bulunmaya çalışacak, böylece doğrudanlık ilkesi zarar görecektir¹¹.

Doğrudanlık ilkesinin istinabe, naip tayini, tanığa soru kâğıdı gönderilmesi, hâkim değişikliği, ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmalara katılım gibi Kanun'da öngörülen çeşitli istisnaları bulunmaktadır. İdeal olan, hâkimin doğrudan doğruya delillerle temas etmesi olsa da belirtilen hallerde çeşitli zorunluluklar sebebiyle doğrudanlık ilkesine istisnalar tanınmaktadır¹². Zira, bu ilkeyi çok katı şekilde uygulamak, kimi zaman yargılamayı uzatabilmekte, daha pahalı bir yargılamaya sebep olabilmekte; böylece usûl ekonomisine aykırı uygulamalar ortaya çıkabilmektedir.

Doğrudanlık ilkesinin ilk ve en önemli istisnasını istinabe oluşturmaktadır (HMK m. 197). Bir mahkemenin kendi yetki çevresi dışında kalan bir yerde bir usûl işlemini yapma zorunluluğu doğarsa o yerde bulunan mahkemenin hâkiminden yardım talep etmesine istinabe denir. Davaya bakan mahkeme hangi iş için istinabe yapılacağını açıkça ve yazılı olarak belirtmelidir. Konu belirtmeksizin yahut belli olmayan bir iş için yapılan istinabe talepleri geçersizdir¹³. İstinabe yoluna başvurabilmek için Kanun önemli şartlar getirmiştir. Bu durumun sebebi, doğrudanlık ilkesinden önemli ölçüde sapılmasıdır¹⁴.

İstinabeyle doğrudanlık ilkesine bir istisna getirilmektedir. Çünkü hükmü verecek olan mahkeme, istinabe nedeniyle maddî vakıa ve delillerle doğrudan temas edememektedir. Böylelikle şeklî anlamda doğrudanlık ilkesinin, özelliklerden biri olan mahkemenin delillerle doğrudan temas etmesi mümkün

⁸ KURT, s. 603; TANRIVER, s. 381.

⁹ ARSLAN, *İlke*, s. 138. Bu konuda bir başka örnek, vakıayı bizzat gören ve duyan tanığın ifadesi, o vakıayı başkasından duyduğunu söyleyen kişiye tercih edilmesi olarak verilebilir. KURT, s. 603.

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. ARSLAN, *Doğrudanlık*, s. 46 vd.

¹¹ ARSLAN, *İlke*, s. 138. Benzer yönde KURT, s. 602.

¹² UMAR, Bilge: *Hukuk Muhakemeleri Kanunu Şerhi*, 2. Baskı, Yetkin Yayınevi, Ankara, 2014, s. 600; KARSLI, s. 277; PEKCANITEZ / ATALAY / ÖZEKES, *Usûl*, s. 192; ARSLAN / YILMAZ / TAŞPINAR AYVAZ / HANAĞASI, s. 248; ERDÖNMEZ, *Pekcanitez Usûl*, s. 839; ALANGOYA / YILDIRIM / DEREN YILDIRIM, s. 189; ATALI / ERMENEK / ERDOĞAN, s. 134.

¹³ ARSLAN / YILMAZ / TAŞPINAR AYVAZ / HANAĞASI, s. 248; PEKCANITEZ / ATALAY / ÖZEKES, *Usûl*, s. 60.

¹⁴ ARSLAN, *İlke*, s. 138. Ayrıca bazı hallerde kanun delillere daha çabuk ulaşılması istinabe yoluna başvurulmasının önüne geçilmesi için belli yerlerde görülmesini düzenlemiştir. Örneğin taşınmazın ayınına ilişkin davalar, taşınmazın bulunduğu yerde görülür. PEKCANITEZ / ATALAY / ÖZEKES, *Usûl*, s. 60. Benzer yönde, Yargıtay, 15. HD., T. 29.03.2017, E. 2016/1716, K. 2017/1397 (Lexpera, E.T.: 15.05.2021).

olmamaktadır. Öğretide bir görüşe göre istinabe doğrudanlık ilkesinin mutlak bir istisnası olarak görülmemelidir; zira bu durumda mahkeme delilleri doğrudan toplaması da delillerin değerlendirmesini kendisi yapmaktadır¹⁵.

Doğrudanlık ilkesinin bir diğer istisnası, mahkemenin naip tayin etmesidir (HMK m. 183/a-3). Naip tayini, toplu mahkemelerde görevlendirilen bir üyenin, mahkemenin yargı çevresi içinde, fakat mahkeme binası dışında bir işlem yapılması için görevlendirilmesidir¹⁶. Naip hâkim atanması halinde, mahkemenin tüm üyeleri delillerin incelenmesine katılmamakta, delillerin değerlendirilmesi yalnızca bir hâkime bırakılmaktadır. Bu nedenle naip hâkim tayini de doğrudanlık ilkesinin bir istisnası niteliğindedir.

Tanığa soru kâğıdı gönderilmesi, doğrudanlık ilkesini ağır şekilde ihlâl eden başka bir haldir¹⁷. Tanık, kural olarak mahkemede ve sözlü olarak dinlenir. Ancak hâkimin gerekli olarak gördüğü hâllerde, sözlü olarak dinlenmesi yerine, belirlenecek süre içinde cevaplarını yazılı olarak bildirmesi için tanığa soru kâğıdı gönderilmesine karar verebilir (HMK m. 246). Hâkim, tanığın soru kağıdında yazdıklarını yeterli görmezse tanığı dinlemek üzere davet edebilir. 1086 sayılı HUMK'ta yer alan “*müstesna haller*” şeklindeki ifade, HMK'da “*gerekli hallerde*” ile ifadesi ile değiştirilerek hâkime geniş bir takdir hakkı tanımıştır. Hüküm ancak istisnai hallerde, yazılı tanık beyanına başvurulması gerektiği şeklinde yorumlanmalıdır; zira medeni usûl hukukunda aslolan doğrudanlık ilkesidir¹⁸.

Medeni usûl hukukunda doğrudanlık ilkesini doğrudan ihlâl eden bir hâl, yargılamayı yapan hâkimin yargılama sürecinde çeşitli nedenlerle değişmesidir. Hâkim değişikliği nedeniyle hükmü verecek hâkimin delillerle temas kuramaması, bu nedenle doğrudanlık ilkesinin ihlâli mümkündür. Davaya bakan hâkim değiştiğinde, mahkemenin yeni hâkimi önceki bilgi ve belgelere göre karar verecektir. Hukukumuzda hâkim değişikliği halinde delillerin tekrar incelenip incelenmeyeceğine yahut hangi şartlarda yeniden incelemenin mümkün olduğuna dair bir hüküm yoktur¹⁹.

Doğrudanlık ilkesinin son istisnasını ise çalışmamızın konusunu oluşturan ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmalara katılım oluşturmaktadır. Ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmalara katılım vasıtasıyla çeşitli sebeplerle duruşmaya gelemeyecek kişilerin duruşmaya katılmaları sağlanmaktadır. Hâkim bu yöntemde, videokonferansa katılan kişilerle aynı ortamda bulunmamakta, yüz yüze bir iletişim kurulmamaktadır. Bu durum da esasen şeklî anlamda doğrudanlığın ihlâli anlamına gelmektedir. Zira mahkemenin maddî vaktiye en yakın delili incelemesine engel olunmamaktadır, maddi anlamda doğrudanlığın ihlâli söz konusu değildir²⁰. Hâkim, video konferans yönteminde ilgiliyi bizzat kendisi dinlemekte; yalnızca görüntülü ve sesli bir iletişim aracı araya girmektedir. Böylece mahkeme yüz yüze teknik imkânların izin verdiği imkânlarla davadaki ilgilileri dinlemektedir. Bu anlamda video konferans yönteminde, doğrudanlık ilkesinin diğer istisnalarına göre, daha hafif bir ihlâlin bulunduğu söylenebilir²¹.

¹⁵ PEKCANITEZ / ATALAY / ÖZEKES, *Usûl*, s. 562; ERDÖNMEZ, *Pekcanitez Usûl*, s. 840.

¹⁶ ARSLAN, *İlke*, s. 139; ARSLAN/ YILMAZ / TAŞPINAR AYVAZ / HANAĞASI, s. 250; PEKCANITEZ / ATALAY / ÖZEKES, *Usûl*, s. 61; ERDÖNMEZ, *Pekcanitez Usûl*, s. 839.

¹⁷ Arslan'a göre, tanığın verdiği yazılı ifade yoluyla mahkemenin delil toplamasında doğrudanlık ilkesinin delinme ölçüsü, naip hâkim veya istinabe yoluyla delil toplarken doğrudanlık ilkesinin delinmesinden daha ağırdır. ARSLAN, *İlke*, s. 139.

¹⁸ AKKAN, Mine: “Medenî Usûl Hukukunda Tanığa Soru Kâğıdı Gönderilmesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2014, Cilt 16, Özel Sayı, Prof. Dr. Hakan Pekcanitez'e Armağan, s. 572; ARSLAN, *Doğrudanlık*, s. 201. Hükümün yeni düzenlenmesinde tarafların onayı aranmıyor olsa da hâkimin yazılı tanık ifadesine başvurulması için tarafların ön görüşünü almasının uygun olacağı belirtilmiştir. YILDIRIM, s. 3037; ERDÖNMEZ, *Pekcanitez Usûl*, s. 841.

¹⁹ Alman Yüksek Mahkemesi hâkim değişikliği durumunda doğrudanlık ilkesinin daha az ihlâl edilmesi bakımından şu şekilde bir değerlendirme yapmıştır, “Eğer delillerin toplanmasından sonraki bir hâkim değişikliğinde farklı hâkimlerden tertip edilen mahkeme, son duruşmada, ifadeyi alan hâkim tarafından dinlenen bir tanığın kişisel inanırlılığında şüphe ediyorsa veya esas karar için bir delil hakkında kendi izleniminin gerekli olduğunu düşünüyorsa, delillerin toplanmasının yeni terki olunan yargılama makamının huzurunda tekrar edilmesi kaçınılmazdır.” ARSLAN, *İlke*, s. 139.

²⁰ KURT, s. 619; ARSLAN, *İlke*, s. 139.

²¹ ARSLAN, *İlke*, s. 139.

II. SES VE GÖRÜNTÜ NAKLİ YOLUYLA DURUŞMALARA KATILIM

A. Genel Olarak

Hukukumuzda ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmalara katılım, SEGBİS (Ses ve Görüntü Bilişim Sistemi) yahut e-duruşma vasıtasıyla gerçekleştirilebilir. SEGBİS, adliyelerde duruşmalara ses ve görüntü nakli yoluyla katılımın sağlandığı bir sistemi ifade eder. E-duruşma ise tarafların, tanığın, bilirkişinin yahut diğer ilgililerin buldukları yerden duruşmaya katılabilmeleridir. Bu açıdan e-duruşma, SEGBİS'ten daha geniş bir kavram olarak ele alınmalıdır.

SEGBİS, Ulusal Yargı Ağı Bilişim Sistemi'nde (UYAP) ses ve görüntünün aynı anda iletildiği, kaydedildiği ve saklandığı ses ve görüntü bilişim sistemini ifade eder [Bölge Adliye ve Adli Yargı İlk Derece Mahkemeleri ile Cumhuriyet Başsavcılıkları İdarî ve Yazı İşleri Hizmetlerinin Yürütülmesine Dair Yönetmelik²² (Yazı İş. Yön.) m. 4/ü]. Hukuk Muhakemelerinde Ses ve Görüntü Nakledilmesi Yoluyla Duruşma İcrası Hakkında Yönetmelik²³'e (e-Duruşma Y.) göre SEGBİS'in değil, e-duruşma ve e-duruşma sisteminin tanımları yapılmıştır. Buna göre e-duruşma, “*hukuk yargılamasında aynı anda ses ve görüntü nakledilmesi yoluyla buldukları yerden, tarafın veya vekilinin duruşmaya katılmalarını ve usul işlemi yapabilmelerini; tanığın, bilirkişinin, uzmanın ve diğer ilgililerin dinlenmelerini; e-duruşma sistemi, aynı anda ses ve görüntü nakledilmesi yoluyla duruşma işlemlerini yürütmek amacıyla Bakanlık tarafından Ulusal Yargı Ağı Bilişim Sistemine entegre olarak kurulan ve güvenliği sağlanan sistemi*” ifade etmektedir (e-Duruşma Y. m. 3/1-b; 3/1-c).

SEGBİS'in hukukumuzda uygulama alanı bulması, 2004 yılında Ceza Muhakemeleri Kanunu ile olmuştur²⁴. 5271 sayılı Ceza Muhakemeleri Kanunu'nun birçok maddesinde (m. 52, 58, 147 vb.) ise SEGBİS yönteminin kullanılması öngörülmüş, hatta bazı hallerde bu yönteme başvuru zorunlu tutulmuştur²⁵. Ceza Muhakemesinde Ses ve Görüntü Bilişim Sisteminin Kullanılması Hakkında Yönetmelik'e göre SEGBİS, UYAP'ta ses ve görüntünün aynı anda elektronik ortamda iletildiği, kaydedildiği ve saklandığı Ses ve Görüntü Bilişim Sistemi olarak tanımlanmaktadır (m. 3/1-c)²⁶.

Ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmalara katılımın hukuk yargılamalarında karşılık bulması, 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 149. maddesi ile olmuştur. Madde hükmüne göre taraflar, tanık veya bilirkişi, ses ve görüntü nakli vasıtasıyla dinlenebilir. Kanun'un diğer maddelerinde isticvap (HMK m. 172/1) ve yeminde de (HMK m. 236) ses ve görüntü nakli yoluna başvurulabileceği belirtilmiştir. Hukukumuzda ses ve görüntü nakli vasıtasıyla keşif yapılması henüz kabul edilmiş değildir²⁷. Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 149. maddesinin hükümet gerekçesine göre, “*gelişen teknolojiye uyumlu olarak UYAP projesinden medenî yargılama hukuku alanında da faydalanılmasına imkân sağlanarak tarafların ses ve görüntü nakli yolu ile yargılamaya duruşma salonunda fiziken bulunmadan da uzaktan katılabilmesine, isticvap olunmasına, tanıkların ya da bilirkişilerin dinlenbilmesine, hâkimlerin uzaktan dahi olsa delillere bizzat ulaşabilmesine olanak sağlanması ile Anayasa'nun usûl ekonomisi ilkesinin gerçekleşeceğini*” belirtmektedir²⁸. Gerekçede belirtilen tüm bu yarar-

²² 06.08.2015 tarihli ve 29437 sayılı Resmî Gazete.

²³ 30.06.2021 tarihli ve 31527 sayılı Resmî Gazete.

²⁴ GAYRETLİ AYDIN, Seda: “Medenî Yargılama Hukukunda Ses ve Görüntü Nakli Yoluyla Duruşmaya Katılma” *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2017, Cilt 19, Özel Sayı, Prof. Dr. Şeref ERTAŞ'a Armağan, s. 2110. Alman hukukunda da ceza yargılamasında ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmalardan iyi sonuçlar alındıktan sonra, hukuk muhakemesinde video konferans uygulamasına geçilmiştir. MUSILEAK, Hans Joachim / VOIT, Wolfgang: *Zivilprozessordnung*, Kommentar, 12. Auflage, Verlag Franz Vahlen, München, 2015, s. 695.

²⁵ YERDELEN, Erdal: “Ceza Muhakemesinde Videokonferans Yönteminin (Segbis) Kullanımı (Videokonferenz Im Türkischen Strafprozessrecht)”, *Bilişim Hukuku Dergisi*, 2019, Cilt 1, Sayı 2, s. 271-287, s. 106.

²⁶ 20.09.2011 tarihli ve 28060 sayılı Resmî Gazete.

²⁷ Video konferans yöntemi ile keşif yapılması Alman Hukukunda tartışılmaktadır. NISSEN, Andreas: *Die Online-Videokonferenz im Zivilprozess*, 2004, Peter Lang, Frankfurt, 2004, s. 108; KURT, s. 620.

²⁸ ÖZEKES, *Pekcanitez Usûl*, s. 1347; KALE, Serdar: “Ses ve Görüntünün Nakledilmesi Yoluyla Duruşmanın İcrası (HMK md. 149)”, *Medenî Usûl ve İcra İflas Hukuku Dergisi*, 2013, Sayı 25, s. 142; YILMAZ, Ejder: *Hukuk Muhakemeleri Kanunu Şerhi*, 3. Baskı, Yetkin Yayınevi, Ankara, 2017, s. 2009.

larına karşın, mahkemelerimizdeki altyapı eksikliği nedeniyle, hukuk yargılamasında ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmalara katılımın uygulanmasına hemen geçilememiştir²⁹.

Yürürlükte olmayan Hukuk Muhakemeleri Kanunu Yönetmeliği³⁰'nin 60. maddesinde, ses ve görüntü nakledilmesi yoluyla duruşma icrasına yönelik işlemler ve diğer usûli işlemlere ilişkin usûl ve esaslar düzenlenmiştir. Ancak ilgili Yönetmelik, Bölge Adliye ve Adli Yargı İlk Derece Mahkemeleri ile Cumhuriyet Başsavcılıkları İdari ve Yazı İşleri Hizmetlerinin Yürütülmesine Dair Yönetmelik (Yazı İş Yön.) ile yürürlükten kaldırılmıştır. Bölge Adliye ve Adli Yargı İlk Derece Mahkemeleri ile Cumhuriyet Başsavcılıkları İdari ve Yazı İşleri Hizmetlerinin Yürütülmesine Dair Yönetmelik'in 218. maddesi, SEGBİS ya da benzeri sistemlerle ilgililerin dinlenebileceğini düzenlemekteydi. Bu hüküm ise 30 Haziran 2021 tarihli 31527 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanan Hukuk Muhakemelerinde Ses ve Görüntü Nakledilmesi Yoluyla Duruşma İcrası Hakkında Yönetmelik (e-Duruşma Y.) ile yürürlükten kaldırılmıştır. Yönetmelik'in amacı, hukuk yargılamalarında aynı anda ses ve görüntü nakledilmesi yoluyla buldukları yerden, tarafın veya vekilinin duruşmaya katılmalarına ve usul işlemleri yapabilmelerine; tanığın, bilirkişinin, uzmanın ve diğer ilgililerin dinlenilmelerine ilişkin usûl ve esasları düzenlemek olarak belirlenmiştir (Yön m. 1).

Ayrıca konuyla ilgili olarak, 7251 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun³¹ ile, Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun birçok maddesinde olduğu gibi, 149. maddesinde de değişiklik yapılmıştır. Maddenin ilk fıkrasında *“tarafaların rızası olmak şartıyla”* ibaresi, *“tarafardan birinin talebi üzerine talep eden tarafın veya vekilinin”* şeklinde değiştirilerek ses ve görüntü nakledilmesi yoluyla buldukları yerden duruşmaya katılmalarında tarafların rızası yerine taraflardan birinin talebi aranmıştır. İkinci fıkra hükmüne *“mahkeme resen veya taraflardan birinin talebi üzerine”* ifadesi eklenerek tanığın, bilirkişinin veya uzmanın aynı anda ses ve görüntü nakledilmesi yoluyla buldukları yerden dinlenilmesine talep olmaksızın mahkemece resen karar verilebilmesi düzenlenmiştir. Bu hükümlerde yapılan değişiklikler dışında, maddeye üç yeni fıkra ihdas edilmiştir. Maddeye eklenen hüküm fıkraları sırasıyla şu şekildedir: *“Mahkeme, tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edemeyecekleri dava ve işlerde ilgililerin, aynı anda ses ve görüntü nakledilmesi yoluyla buldukları yerden dinlenilmesine resen karar verebilir”* (HMK m. 149/3), *“Mahkeme, fiili engel veya güvenlik sebebiyle duruşmanın il sınırları içinde başka bir yerde yapılmasına, yargı çevresi içinde yer aldığı bölge adliye mahkemesi adalet komisyonunun uygun görüşünü alarak karar verebilir”* (HMK m. 149/4), *“Bu maddenin uygulanmasına ilişkin usûl ve esaslar yönetmelikle belirlenir”* (HMK m. 149/5). Kanun'un 149. maddesinin 5. fıkrasına göre söz konusu maddenin uygulanmasına ilişkin usûl ve esaslar yönetmelikle düzenlenir hükmü getirilmiştir. Bu maddeye binaen, Hukuk Muhakemelerinde Ses ve Görüntü Nakledilmesi Yoluyla Duruşma İcrası Hakkında Yönetmelik³² (e-Duruşma Y.) 30 Haziran 2021 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Nitekim Yönetmelik'in ikinci maddesinde 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 149. maddesinin 5. fıkrası Yönetmelik'in çıkarılmasına dayanak olarak gösterilmiştir (e-Duruşma Y. m. 2).

7251 sayılı Kanun'la 149. maddede yapılan değişikliğin sebebi şöyle açıklanmaktadır: *“Hükümle, ses veya görüntü nakli yoluyla duruşmanın yapılması usûlü yeniden düzenlenmektedir. Birinci fıkrada yapılan değişiklikle, taraflardan birinin talebi üzerine talep eden tarafın ses ve görüntü nakledilmesi yoluyla bulunduğu yerden duruşmaya katılması ve usûli işlemleri yapılabilmesi düzenlenmektedir. İkin-*

²⁹ “Fakat HMK'nun yürürlüğe girdiği yaklaşık on yıla yakın bir süre bu maddenin işletilmesi mümkün olmamıştır. Hukuk yargılamalarında neredeyse hiç uygulaması olmamıştır.” ÖZTEK, Selçuk / TAŞPINAR AYVAZ, Sema / KALE, Serdar: “Hukuk Muhakemeleri Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında 20 Mart 2020 Tarihli Kanun Teklifi'ne İlişkin Bazı Açıklamalar ve Kanun Teklifi'nin Değerlendirilmesi”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2020, Sayı 149, s. 121. “Davalı şirket ve/veya yetkilisi gerekli ihtarata içeren tebligatı almasına rağmen 15/11/2019 tarihinde yapılan incelemeye de katılmamış, ticari defter ve belgelerini mahkememize sunmamıştır. Davalının SEGBİS sistemi üzerinden duruşmalara katılma yönündeki talebi “hukuk davalarında böyle bir yargılama usûlü bulunmadığından” mahkememizce yerinde bir talep olarak görülmemiş ve dikkate alınmamıştır.” İstanbul 11. Asliye Ticaret Mahkemesi, T. 24.02.2020, E. 2018/381 K. 2020/120 (Lexpera, E.T.: 15.05.2021).

³⁰ 03.04.2012 tarihli ve 28253 sayılı Resmî Gazete.

³¹ 22.07.2020 tarihli ve 31199 sayılı Resmî Gazete.

³² 30.06.2021 tarihli ve 31527 sayılı Resmî Gazete.

ci fıkarda yapılan değişiklikle, mahkemenin resen ya da taraflardan birinin talebi üzerine tanığın, bilirkişinin veya uzmanın ses ve görüntü nakledilmesi yoluyla dinlenilebilmesine olanak sağlanmaktadır. Üçüncü fıkrayla, tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edemedikleri dava ve işlerde mahkemenin resen tüm ilgilileri aynı usûlle dinleyebilmesine imkân tanınmaktadır. Dördüncü fıkrayla, fiili engel veya güvenlik sebebiyle duruşmanın mahkemenin bulunduğu yerde yapılamaması halinde il sınırları içinde başka bir yerde duruşmanın icrasına imkân tanınmaktadır³³. Görüldüğü üzere gerekçede tatmin edici bir açıklama yapılmamış, sadece hüküm tekrar edilmiştir.

B. Ses ve Görüntü Nakli Yoluyla Duruşmalara Katılımın Usûlü

HMK'ya göre taraflar, tanık veya bilirkişi ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmalara katılım vasıtasıyla dinlenilebilir (HMK m. 149), isticvap ve yeminde de ses ve görüntü nakli yoluna başvurulabilir. Açık bir düzenleme bulunmasa da ferî müdahilin de ses ve görüntü nakli vasıtasıyla dinlenebileceği öne sürülmüştür³⁴. Ayrıca tarafların ses ve görüntü nakli vasıtasıyla dinlenebilmeleri için mahkemeye bir dilekçe ibraz etmeleri ve dilekçelerinde gerekçe sunmaları önem arz etmektedir³⁵. Nitekim, Yönetmelik'in (e-Duruşma Y.) 8. maddesinde taraflardan biri veya vekilinin, duruşmaya e-Duruşma sistemi yoluyla katılmayı, usûl işlemleri yapmayı ya da tanığın, bilirkişinin veya uzmanın e-Duruşma Sistemi yoluyla dinlenilmesini gerekçesiyle birlikte mahkemeden talep edebileceği düzenlenmiştir.

Ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmaya katılma imkânı, Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun "Tahkikat ve Tahkikata İlişkin Özel Durumlar" isimli beşinci bölümünün "duruşma" başlıklı ikinci ayırımında düzenlenmiştir (HMK m. 149). Bu düzenlemeye göre uygulamanın yalnızca tahkikat aşamasında kullanılabileceği düşünülse de ön inceleme ve hatta sözlü yargılama aşamasında da ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmalara katılım mümkündür³⁶.

Ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmaların yapılacağı mekânın neresi olacağı hususunun açıklığa kavuşturulması önem arz etmektedir. Bölge Adliye ve Adli Yargı İlk Derece Mahkemeleri ile Cumhuriyet Başsavcılıkları İdarî ve Yazı İşleri Hizmetlerinin Yürütülmesine Dair Yönetmelik'in 218. maddesinin 7. fıkrasında "dinlemenin yapıldığı yer mahkemesi" ifadesi kullanılmaktaydı. Bu noktadan hareketle dinlemenin yapılacağı yerin mutlaka mahkeme salonu olmak zorunda olduğu söylenebilirdi. Diğer yandan ilgilinin asıl davanın görüleceği mahkeme dışında da ses ve görüntü nakli vasıtasıyla dinlenmesi mümkün görülmekteydi. Aksi durum yani asıl davanın görüleceği mahkeme dışındaki başka bir mahkemede yöntemin uygulanacağını kabul etmek, bu düzenlemenin uygulama alanını oldukça daraltacaktı³⁷. Ayrıca Yazı İş Yönetmeliği ve Ceza Muhakemesine İlişkin SEGBİS Yönetmeliği'nde sesin ve görüntünün nereden nakledileceği konusunda açık ifadeler bulunmamaktaydı³⁸. Kanaatimizce, kanun değişikliği ile madde hükmünde geçen "taraf veya vekilinin bulunduğu yer" ifadesi oldukça belirsiz olarak kullanılmıştır. Bulduğu yer ifadesinden mahkeme salonu anlaşılabilir gibi, dinlenecek ilgilinin evi, ofisi ya da başka herhangi bir yer anlaşılabilir. Her ne kadar HMK'nın 149. maddesinin 5. fıkrasında söz konusu maddenin uygulanmasına ilişkin usûl ve esasların yönetmelikle düzenleneceği hükmü getirilse de dinlemenin yapılacağı yer hususunun yönetmelikle düzenlenemeyeceği de açıktır³⁹. Zira Anayasa'nın 142. maddesinde mahkemelerin kuruluşu, görev ve yetkileri,

³³ 7251 sayılı Kanun 17. Madde Gerekçesi.

³⁴ KALE, s. 145.

³⁵ KALE, s. 146; MIDİK, Barış: "Medenî Yargıda E-Duruşma Pilot Uygulaması ve Yargının Elektronik Dönüşümü Üzerine Bazı Düşünceler", 2020 (<https://blog.lexpera.com.tr/medeni-yargida-e-durusma-pilot-uygulaması-ve-yargının-elektronik-donusumu-uzerine-bazı-dusunceler/>, E.T.: 23.11.2021), s. 1 vd. Mahkemenin de ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmalara katılım talebini reddederken gerekçe göstermesi gerektiğine yönelik bkz. GAYRETLİ AYDIN, s. 2118.

³⁶ KALE, s. 145.

³⁷ KALE, s. 151; ÖZTEK / TAŞPINAR AYVAZ / KALE, s. 120. Budak / Karaaslan'a göre, göre, kanun değişikliği ile 149. maddenin 3. fıkrasında geçen "bulduğu yer" ifadesi belirsiz olarak kullanılmıştır. Bu ifade yargı çevresindeki mahkeme olarak anlaşılabilir gibi ev ve işyeri olarak da anlaşılabilir. BUDAK / KARAASLAN, s. 79.

³⁸ ÖZTEK / TAŞPINAR AYVAZ / KALE, s. 120.

³⁹ Aksi yönde bkz. BUDAK / KARAASLAN, s. 79.

işleyişleri ve yargılama usûllerinin kanunla düzenleneceği hüküm altına alınmıştır (AY m. 142/1). Bu husus da mahkemelerin doğrudan işleyişi ile ilgilidir. Ayrıca, ilgililer mahkeme salonu dışında dinlenecek olurlarsa güvenlik ve yargılamanın ciddiyeti açısından birçok farklı problemle karşılaşılacağı açıktır. Dinlenen kişinin dinlendiği mekânda teknik imkân ve altyapının yetersizliği (örneğin döner kameraların bulunmaması), yayının kesilmesi⁴⁰, dinlenen kişinin etki altında kalması, teknik bazı durumlara nasıl çözümler bulunacağı (örneğin kişinin daha önceden kaydettiği bir videonun oynatılıp oynatılmadığı yahut *deepfake* teknolojisinin kullanılıp kullanılmadığı⁴¹) bunlardan ilk akla gelenlerdir. Belirttiğimiz gerekçelerle, dinlenen kişilerin mutlaka bulunduğu yerdeki mahkeme salonlarında dinlenmesinin daha doğru olduğu kanaatindeyiz. Hukuk Muhakemelerinde Ses ve Görüntü Nakledilmesi Yoluyla Duruşma İcrası Hakkında Yönetmelik ile taraf, tanık, bilirkişi, uzman ya da diğer ilgililerin buldukları yerdeki adliye veya ceza infaz kurumlarında bu amaca tahsis edilen yerlerden duruşmaya katılabilecekleri düzenlenmiştir (e-Duruşma Y. m. 11/2). Ancak bu kişilerin “*hastalığı, yaşlılığı veya engelliliği sebebiyle e-Duruşma yöntemiyle dinlenilmesine karar verildiyse, yönetmelikteki şartlara uygun olarak mekân sınırlaması olmaksızın her yerden duruşmaya katılabilmelerine*” izin verilmiştir (e-Duruşma Y. m. 11/4). E-Duruşma talep eden taraf vekili ise Yönetmelik’te düzenlenen şartlara uygun şekilde her yerden duruşmaya katılabilir (e-Duruşma Y. m. 11/1). Getirilen düzenlemeyle vekilin “*avukatlık bürosu, baro tarafından bu amaç için belirlenen bölüm, adliyede bu amaca tahsis edilen yer ya da 11. maddenin 5. fıkrasında düzenlenen şartlara uygun şekilde mekân sınırlaması olmaksızın her yerden*” e-Duruşmaya katılabileceği düzenlenmiştir. Yönetmelik’e göre, “*e-Duruşmaya katılımın sağlanacağı yerin, her türlü etki ve yönlendirmeden uzak, ilgilinin yüz ifadelerini, vücut hareketlerini, tavır ve davranışlarını gözlemlemeye, duygularını anlamaya ve söylediklerini net bir şekilde dinlemeye imkân sağlayacak nitelikte olması*” gerekir (e-Duruşma Y. m. 11/5). Kanaatimizce taraf, tanık, bilirkişi, uzman ya da diğer ilgililerin buldukları yerdeki adliye veya ceza infaz kurumlarında bu amaca tahsis edilen yerlerden duruşmaya katılabileceklerinin düzenlenmesi yukarıda da açıkladığımız gerekçelerle oldukça yerindedir. Vekilin mekân sınırlaması olmaksızın duruşmaya her yerden katılabilmesini Yönetmelik’te belirtilen şartlar sağlandığı müddetçe olumlu bulmaktayız. İsticvap olunacak ya da yemin edecek olan taraf hariç, taraf, vekili ile birlikte duruşmaya mekân sınırlaması olmaksızın Yönetmelik’te öngörülen şartlar dahilinde her yerden katılabilir (e-Duruşma Y. m. 11/3).

Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nun 149. maddesinin ikinci fıkrası gereğince bilirkişi, tanık ya da uzman ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmalara katılım vasıtasıyla dinlenebilir. Kanun koyucu, bu maddede dinlenecek kişinin (tanık, bilirkişi ya da uzman) rızasının aranmasını gerekli görmemiştir. Öğretide ileri sürülen bir görüşe göre, kişilik haklarının korunması gereğince, dinlenecek kişinin de rızasının aranması gereklidir⁴². Kanaatimizce tanık, bilirkişi ya da diğer ilgililerin mahkemede dinlenilmesi ile ses ve görüntü nakli vasıtasıyla dinlenilmesi arasında kişisel verilen korunması açısından bir fark yoktur. Ses ve görüntülerin mahkemece kaydedilmesi durumunda⁴³ ise Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVKK)⁴⁴ uygulama alanı bulmaz. Zira KVKK’nın 28. maddesi hükmünün 1. fıkrasının (d) bendine göre “*kişisel verilerin soruşturma, kovuşturma, yargılama veya infaz işlemlerine ilişkin olarak yargı makamları veya infaz mercileri tarafından işlenmesi*” halinde bu Kanun’un hükümleri uygulama alanı bulmayacaktır.

⁴⁰ Yayının kesilmesi halinde yayının kimden kaynaklı olarak kesildiği, dinlenen kişinin bunu bilerek mi yaptığını tespit etmek de önemlidir.

⁴¹ *Deepfake*, bir görüntü ya da videoda yer alan kişinin yapay sinir ağları kullanılarak değiştirilmiş görüntüsünün elde edilmesidir. *Deepfake* teknolojisi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. ABANOZ ÖZTÜRK, Buket: “Deepfake İkilemi: Sadece Eğlence mi? Tehditler ve Hukuki Tartışmalar”,

(<https://blog.lexpera.com.tr/deepfake-ikilemi-sadece-eglence-mi-tehditler-ve-hukuki-tartismalar/>, E.T.: 23.11.2021), s. 1 vd.

⁴² Alman hukukunda ses ve görüntüsü nakledilecek tüm ilgililerin, örneğin bilirkişinin, uzmanın da onayının aranması gerektiği savunulmaktadır. KALE, s. 148; UMAR, s. 462; BAUMBACH, Adolf / LAUTERBACH, Wolfgang / ALBERS, Jan / HARTMANN, Peter: *Zivilprozessordnung*, 77. Auflage, C.H.Beck Verlag, München, 2019, s. 690; NISSEN, s. 50.

⁴³ Ayrıntılı bilgi için bkz. IV.B.

⁴⁴ 24.03.2016 tarihli ve 29677 Sayılı Resmî Gazete.

Hukuk Muhakemelerinde Ses ve Görüntü Nakledilmesi Yoluyla Duruşma İcrası Hakkında Yönetmelik'in 8. maddesine göre, “*e-duruşma UYAP mobil uygulamaları, avukat veya vatandaş portalı üzerinden duruşma gününden en az iki iş günü önce mahkemesinden gerekçesiyle birlikte talep edilir*” (e-Duruşma Y. m. 8). “*E-duruşma talebi hakkında hâkim, duruşma gününden en az bir iş günü önce kabul veya ret hususunda kararını verir. Bu karar kesindir*” (e-Duruşma Y. m. 9/1). “*Talebin süresinde yapılmaması, talebin hakkın kötüye kullanılması veya yargılamayı sürüncemede bırakma amacı taşıması ve e-Duruşma yapılmasını zorlaştıran hukuki, fiilî veya teknik engellerin bulunması halinde hâkim e-duruşma talebini gerekçe göstermek suretiyle reddedebilir*” (e-Duruşma Y. m. 9/2). Dikkat edilirse bu hallerde hâkime bir takdir yetkisi tanınmıştır. Hâkim bu hallerin gerçekleştiğini tespit ederse e-Duruşma talebinin mutlaka reddine karar vermek durumunda değildir. E-Duruşma talebinin kabulüne veya reddine ilişkin karar, UYAP üzerinden veya diğer usullerle talepte bulunana bildirilir (e-Duruşma Y. m. 9/4).

HMK'nın 149. maddesi ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmalara katılım işleminden doğan masraflara ilişkin bir ifade içermemektedir. Hükümet gerekçesinde ise ses ve görüntü nakline ilişkin doğacak masrafların ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmalara katılımı talep eden tarafın yatırdığı avansın karşılancasını ifade etmiştir. Masrafin istekte bulunan tarafça ödenmesi, Hukuk Muhakemeleri Kanunu 324. maddesine düzenlenen “*Delil ikamesi için avans*” başlıklı hükmüne uygundur⁴⁵. Öğretide bir görüşe göre ses ve görüntü nakli talep etmeyen tarafın dava sonunda haksız çıkması durumunda, ses ve görüntü nakline ilişkin gideri ona yüklemek adil olmayabilir. Bu halde, tarafa davayı kaybetse de bu işin giderinin kendisine yüklenmesine onay vermesi ve bu hususun tutanağa geçirilmesi gerekir⁴⁶.

C. Ses ve Görüntü Nakli Yoluyla Duruşmalara Katılımın Olumlu ve Olumsuz Yönleri

Ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmalara katılım sayesinde farklı illerde ya da yurtdışında bulunan taraf, tanık, bilirkişi ve uzman mahkemece daha ucuz ve süratli şekilde dinlenebilmekte, böylelikle usûl ekonomisine hizmet edilmektedir. Bu anlamda istinabe yoluyla usûl işlemlerini yapılması yerine mümkünse ses ve görüntü naklinin uygulama alanı bulması tercih edilmelidir, çünkü ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmalara katılımın istinabeye göre doğrudanlık ilkesinin daha az ihlâl edilmesine sebep olur⁴⁷.

Ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmalara katılım, adliyelerdeki yoğunluğu da azaltmaktadır. Özellikle pandemi döneminde, hastalığın bulaş hızını azaltmak için ses ve görüntü nakli vasıtasıyla katılım oldukça önem arz etmektedir. Ayrıca duruşma öncesi ya da sonrasındaki taraf husumetlerinden doğan tartışma ya da kavgaların azaltılmasına hizmet etmektedir⁴⁸. Örneğin, aile içi şiddet gibi bazı hallerde tanık ile tarafın aynı duruşma salonunda bulunması doğru olmayabilir. Bu durumda mahkeme bu hallerde tanığın ses ve görüntü nakli vasıtasıyla resen dinlenmesine karar verebilir, böylece kadın ve çocukların şiddet ve gerilimden bir nebze de olsa uzak kalmaları sağlanabilir⁴⁹.

Ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmalara katılımın olumlu yanları olduğu gibi olumsuz yanları da bulunmaktadır. Bilindiği üzere, ses ve görüntü nakli ile bağlanan yerin tüm noktalarının mahkeme tarafından görülebilmesi mümkün olmalıdır⁵⁰. Aksi durumda dinlenen kişinin bilinçli olarak etki alın-

⁴⁵ “*Bu işlemlere ilişkin masraflar, o işlemin elektronik ortamda yapılmasını isteyen tarafça karşılanır.*” PEKCANİTEZ / ATALAY / ÖZEKES, *Usûl*, s. 293; ÖZEKES, *Pekcanitez Usûl*, s. 1347; UMAR, s. 463; YILMAZ, s. 2009; GÖRGÜN / BÖRÜ / TORAMAN / KODAKOĞLU, s. 364. Ayrıca kanun değişikliği ile resen ses ve görüntü nakline hükmedilmesi halinde masrafların nasıl karşılanacağına ilişkin bkz. IV.B.

⁴⁶ UMAR, s. 463.

⁴⁷ ARSLAN, *İlke*, s. 135; GAYRETLİ AYDIN, s. 2106.

⁴⁸ GAYRETLİ AYDIN, s. 2105.

⁴⁹ 7251 sayılı Kanun ile tanık, bilirkişi yahut uzmanın taraflardan birinin rızası olmasa dahi resen dinlenebilmesi kabul edilmiştir. Aile içi şiddet gören bir çocuğun, tanık sıfatıyla bulunduğu yerden dinlenmesine karar verilebilir.

⁵⁰ Alman hukukunda da teknik ekipmanın -örneğin döner kameraların- bulunmasının, böylece bütünsel bir izlenim edinilmesinin mümkün kılınması zorunluluğuna dikkat çekilmektedir. MUSİLEAK / VOIT, s. 698.

da kalması mümkün olabilir. Ayrıca ses ve görüntü naklinin aynı anda gerçekleşmesi için teknik donanımın sağlam olması gereklidir. İlgilinin bir yerden yardım almasına mahal verecek süresi ya da teknik bir aksaklığı gerekçe göstererek zaman kazanması mümkün olmamalıdır. Türkiye’de ses ve görüntü nakli için mahkemelerin teknik donanımı yeterli değildir. Duruşma salonu ile ilgilinin bağlandığı yer arasında ses ve görüntü kopuklukları, ses iletiminin çok yavaş ya da hızlı olması gibi bazı problemler yaşanabilmektedir⁵¹. Böylece, mahkemenin doğrudan ilgiliyle temas kurmak yerine, dolaylı olarak dinlenilmesinin mümkün kılınması yanlış kararların verilebilmesine sebebiyet vermektedir.

Dinlenen kişinin bazı mimiklerini, yüz kızarıklığını, el ve ayak hareketlerini gizlemek için kameranın görüş alanından bir miktar çıkması, başını çevirmesi mümkündür. Böylece hareketleri tam olarak izlenilemeyen ilgili hakkında hâkimde yanlış bir kanaat oluşabilir. Aksi bir durumda ise teknolojiyle henüz yeterince ilgilenmemiş (yaşlılar vb.) kişilerin normalde olduğundan daha farklı davranışlar sergilemesi mümkündür⁵².

Teknolojiyle yeterince ilgilenmeyen ya da maddî imkânsızlıklar sebebiyle bunlardan yararlanamayan kişiler belirtilen değişimlerden olumsuz etkilenebilir. Ayrıca bu kişilerin ses ve görüntü nakli yoluyla yapılan duruşmalarda normalde olduğundan daha farklı davranışlar sergilemesi mümkündür⁵³.

III. HUKUK YARGILAMASINDA E-DURUŞMA KONUSUNDA GELİŞİM VE EĞİLİM

A. Hukuk Yargılamasında E-Duruşma Yönünden Uygulamalar

E-duruşma uygulaması, 15 Eylül 2020 tarihi itibarıyla yalnızca pilot olarak seçilen bir mahkemede uygulanmaya başlanmış olmakla birlikte⁵⁴, zamanla İstanbul, Ankara ve İzmir de dahil olmak üzere toplamda birçok il merkezi ve 505 mahkemede uygulanabilir hale gelmiştir⁵⁵. Bu değişiklik esasen 2019 tarihli Yargı Reformu Strateji Belgesi’ndeki ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmaya katılımların yaygınlaştırılacağı şeklindeki hedefin uygulanması amacına yöneliktir⁵⁶.

22 Temmuz 2020 tarihinde, 7251 sayılı kanun değişikliği ile 149. maddede yapılan değişikliğin akabinde, 20 Ekim 2020 tarihinde ülkemizde birçok mahkemede⁵⁷ e-duruşma sistemine geçiş yapılmıştır. Söz konusu değişiklik pandemi dönemiyle sınırlı olarak kabul edilmemiştir, zira HMK’nın 149. maddesi kalıcı olarak bir düzenleme içermektedir. Bu husustaki genel kanaat, 149. maddenin pandemi

⁵¹ ÇİFTÇİ, s. 1 vd. Ceza hukukuna ilişkin duruşmalarda da benzer problemler yaşanmaktadır. “Özellikle sanık beyanlarının mahkeme heyeti, sanık müdafii, tanıklar, diğer sanıklar ve hatta duruşma tutanağını düzenleyen kâtip tarafından bazı zamanlarda anlaşılabilir hâl aldığı görülmektedir.” YERDELEN, s. 284; KURT, s. 620.

⁵² ARSLAN, *Doğrudanlık*, s. 237 vd.

⁵³ MIDİK, s. 1 vd.; ARSLAN, *Doğrudanlık*, s. 237 vd.

⁵⁴ “Türkiye’de avukatların buldukları yerlerden duruşmaya video konferansla katılmalarını sağlayan ‘e-Duruşma’ uygulaması, Ankara Batı Adliyesi 1. Tüketici Mahkemesinde görülen duruşmayla başladı. Adalet Bakanlığı, Yargı Reformu Strateji Belgesi’nde yer alan, avukatların hukuk mahkemelerinde taraf oldukları duruşmalara video konferansla katılmalarını sağlayan ‘e-Duruşma’, ilk kez Ankara Batı 1. Tüketici Mahkemesinde görüldü.” (<https://basin.adalet.gov.tr/yargida-e-durusma-donemi-basladi>, E.T.: 23.11.2021); konuya ilişkin pilot uygulamaların yönetmelik hazırlanmadan başlatılmasının doğru olmadığı yönünde bkz. TORAMAN, Barış: “Covid-19 Pandemisinin Etkisi Altında Hukuk Yargısında E-Duruşma”, (Ed.) ŞENOCAK, Kemal: *Covid-19 Küresel Salgınının Hukuktaki Yansımaları*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2021, s. 517.

⁵⁵ Adalet Bakanlığının 26.01.2020 tarihli son duyurusu bu şekildedir. “2020-2021 adli yılının başında da Ankara’da pilot uygulamasına başlanan e-duruşma, bugün itibarıyla 505 mahkemede uygulanıyor. Sistem kurulum çalışmaları tamamlanan mahkemelerle birlikte Türkiye genelinde 99 tüketici mahkemesinde, 181 icra hukuk mahkemesinde, 33 kadastro mahkemesinde, 41 asliye hukuk mahkemesinde, 28 sulh hukuk mahkemesinde, 38 aile mahkemesinde, 74 iş mahkemesinde, 8 asliye ticaret mahkemesinde, 3 fikri ve sınai haklar hukuk mahkemesinde e-duruşma sistemi uygulanıyor.” (<https://basin.adalet.gov.tr/adalet-bakanligi-e-durusma-uygulamasini-yayginlastiriyor>, E.T.: 28.11.2021).

⁵⁶ Yargı Reformu Strateji Belgesi için https://sgb.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/23122019162931YRS_TR.pdf, (E.T.: 28.11.2021). Aynı yönde bkz. MIDİK, s. 1 vd.

⁵⁷ “Yargı Reformu Strateji Belgesi’ndeki dijital dönüşüm hedefleri arasında bulunan ve yeni adli yılla birlikte başlanan e-duruşma uygulaması İstanbul’da da hayata geçirildi. 15 Eylül’den bu yana Ankara Batı Adliyesi’ndeki 5 mahkemede devam eden e-duruşma uygulaması şimdi de İstanbul, İstanbul Anadolu ve Bakırköy Adliyelerindeki 28 tüketici mahkemesinde bugünden itibaren başladı. Böylece e-duruşma uygulaması Ankara Adliyesi’nde 14, Ankara Batı Adliyesi’nde 5, Bakırköy Adliyesi’nde 8, İstanbul Adliyesi’nde 13, İstanbul Anadolu Adliyesi’nde 7 olmak üzere toplam 47 mahkemede uygulanmaya başladı.” (<https://basin.adalet.gov.tr/e-durusma-toplam-47-mahkemede-uygulanmaya-basladi>, E.T.: 28.11.2021).

sebebiyle getirilmiş olduğudur⁵⁸. Diğer ülkelerde e-duruşmalar için getirilen yeni düzenlemelere bakıldığında, bunların birçoğunda karşılıklı rıza ile video konferans yöntemine izin verildiği ve değişikliklerin pandemi dönemiyle sınırlı olarak yapıldığı görülmektedir⁵⁹. Teknik altyapı nedeniyle henüz uygulamasına başlanılmamış olan e-duruşma yönteminin henüz sonuçları bilinmediğinden, kalıcı olarak uygulanmaya başlanması öğretilerde eleştirilmektedir⁶⁰.

B. Karşılaştırmalı Hukukta Ses ve Görüntü Nakli Yoluyla Duruşma

Alman hukukunda 2001 yılında yapılan değişiklik ile video konferans yöntemiyle duruşmaların yapılmasına izin verilmiştir (dZPO § 128a). Getirilen düzenlemeyle tarafların, temsilcilerinin, bilirkişi ve tanıkların video konferans yöntemiyle dinlenebileceği hükmü Kanun'a eklenmiştir. Alman Medeni Usûl Kanunu'nun 128. maddesinin 1. fıkrasına göre taraflar, dava malzemelerini kararı verecek mahkeme önünde sözlü olarak sunarlar. Bu hüküm, sözlülük ilkesi ve aynı zamanda doğrudanlık ilkesinin Alman hukukundaki görünümü niteliğindedir⁶¹. Alman hukukunda yalnızca ses yahut yalnızca görüntü nakli yoluyla duruşmalara katılım mümkündür. Hukukumuzda belirtilen açık düzenlemelere bakıldığında yalnızca ses yahut yalnızca görüntü nakli vasıtasıyla duruşmaya katılmanın mümkün olmadığı söylenebilir⁶² (e-Duruşma Y. m. 5).

Alman hukukunda 1 Kasım 2013 tarihine kadar tarafların rızası ile video konferans yöntemi uygulanabileceği belirtilmişti. 25 Nisan 2013 tarihli Video Konferans Teknolojisinin Mahkemelerde ve Savcılıkta Kullanılmasının Artırılması Kanunu'yla birlikte tarafların rızasının aranması terk edilerek, mahkemenin resen de video konferans yöntemine karar verebileceği belirtilmiştir⁶³. Madde hükmüne göre Alman mahkemesi, başvuru üzerine veya resen taraflara, temsilcilerine ve danışmanlarına video konferans yöntemiyle duruşmaya katılmalarına izin verebilir (dZPO § 128a/1). Mahkeme tanığın ya da bilirkişinin ya da uzmanın da ses ve görüntü nakli yoluyla buldukları yerden dinlenilmelerine karar verebilir (dZPO § 128a/2)⁶⁴.

Almanya'da pandemi döneminde 27 Mart 2020 tarihinde "Hukuk, Aciz ve Ceza Yargılamasında Covid-19 Pandemisinin Sonuçlarının Hafifletilmesi Hakkında Kanun (*Gesetz zur Abmilderung der Folgen der COVID-19-Pandemie im Zivil-, Insolvenz- und Strafverfahrensrecht*)" çıkarılmıştır⁶⁵. Kanun, 27 Mart 2020 tarihinde yürürlüğe girmesine rağmen ilgili hükümler 1 Mart 2020 tarihinden itibaren geçmişe etkili olarak uygulanacaktır. İlgili Kanun ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmalara katılıma ilişkin 128a maddesine ek herhangi bir düzenleme içermemektedir⁶⁶. Bu nedenle pandemi döneminde de 128a maddesinin uygulanmasına devam edildiği söylenebilir⁶⁷.

⁵⁸ Pandemi sebebiyle diğer ülkelerde benzer yönde yapılan değişikliklerin birçoğunda karşılıklı rıza aranmakta ÇİFTÇİ, s. 1 vd.

⁵⁹ Pandemi nedeniyle diğer ülkelerde yapılan değişiklikler için bkz. III.B.

⁶⁰ PEKCANITEZ / ATALAY / ÖZEKES, *Değişiklik*, s. 1 vd. Bu yöntemle mahkemelerin fiziki ve beşerî imkanlarının yetersiz olmasından kaynaklanan problemlerin ortadan kaldırılacağı yönündeki görüş için bkz. MIDIK, s. 1 vd.

⁶¹ ÇİFTÇİ, s. 1 vd.

⁶² Aynı yönde bkz. KALE, s. 145; ÖZTEK / TAŞPINAR AYVAZ / KALE, s. 121; BUDAK / KARAASLAN, s. 79.

⁶³ MUSILEAK / VOIT, s. 695; BAUMBACH / LAUTERBACH / ALBERS / HARTMANN, s. 689.

⁶⁴ Mahkeme tanık, bilirkişi ya da uzmanın da resen buldukları yerden dinlenilmelerine karar verebilir. Madde hükmünde öncelikle taraflar için buna karar verilebileceği düzenlense de tanık ya da bilirkişi için de resen ses ve görüntü nakli yoluyla dinleme mümkündür. Bu durum ZPO m. 373'e göre şahitler veya 402'de düzenlenmiştir. BAUMBACH / LAUTERBACH / ALBERS / HARTMAN, s. 689.

⁶⁵ Gesetz zur Abmilderung der Folgender COVID-19-Pandemie im Zivil-, Insolvenz- und Strafverfahrensrecht (COVInsAG) Bundesgesetzblatt Jahrgang 2020 Teil I Nr. 14, 27. März 2020 569- 574; https://www.bmjv.de/SharedDocs/Gesetzgebungsverfahren/DE/FH_AbmilderungFolgenCovid-19.htm, E.T.: 23.11.2021).

⁶⁶ İlgili kanun şirketler hukuku, kredi hukuku, iflas, iş hukuku, kira sözleşmeleri vb. konularda hükümler içermektedir. Pandemi döneminde Alman hukukunda özellikle iflâsa ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. ÖZEKES, Muhammet / BORAN GÜNEYSU, Nilüfer: "COVID-19 Salgınından Dolayı Alman Hukukunda Yargılama ve Takip Hukukuna İlişkin Hukukî Durum ile Özellikle İflâslar (Külli İcra) Hakkındaki Düzenlemeye Genel Bakış", 2020 (<https://blog.lexpera.com.tr/kovid-19-salginindan-dolayi-alman-hukukunda-yargilama-ve-takip-hukukuna-iliskin-hukuki-durum/>), E.T.: 23.11.2021), s. 1 vd.

⁶⁷ "Alman mahkemelerinin iyi bir ekipmana sahip olmasına, hâkimlere eğitim kurslarının sürekli sunulmasına rağmen Alman hâkimlerin bilgi teknolojisinin araçlarını kullanmak konusunda çok isteksiz olduğu görülmüştür. Alman medenî usûl hukukunda ses ve görüntü aktarımı konusunda takdir yetkisi hâkime aittir. Bilgi teknolojisi bütün nesiller için artık özel hayatta bir doğal sonuç iken adliyede bilgi

Avusturya Medeni Usûl Kanunu'nun 277. maddesinde video konferans yöntemiyle duruşmaların yapılması yöntemi düzenlenmiştir. Madde hükmünde, ilgili usûl işlemi istinabe ya da naip hâkim görevlendirilmesine daha uygun değilse ses ve görüntü nakli vasıtasıyla duruşmaların icra edilebileceği düzenlenmiştir (özPO § 277).

Avusturya'da 21.03.2020'de Federal Resmî Gazete'de kabul edilen Covid Kanunu⁶⁸'na (*Bundesgesetz betreffend Begleitmaßnahmen zu COVID-19 in der Justiz*) göre mahkemeler, tarafların da izni olmak kaydıyla duruşmaları e-duruşma şeklinde yapılabilir. Kanun'un 3. maddesi 1. fıkrası 2. bendinde ise “mahkeme, tarafların onayı olmadan, duruşmaları ve tarafların dinlenmesini uygun teknik iletişim araçlarını kullanarak, adliye yönetimi tarafından kullanıma hazır tutulan yerler dışında icra edilmesi mümkünse, ses ve görüntü aktarımı yoluyla icra edebilir ve bu şekilde duruşmada veya duruşma dışında delil toplayabileceği ve bunun dışında duruşmaya çağırıldığı kişilerin katılımını sağlayabileceği” düzenlenmiştir. İlgili Kanun'un 3. maddesinin 3. fıkrasına göre ise duruşma, uygun teknik araçlarla ses ve görüntü aktarımı yoluyla icra edilmişse duruşma tutanağının taraflarca imzalanmasına gerek yoktur. Duruşmanın sonuna kadar sunulması gereken yargılama gideri listesi, en geç duruşmayı takip eden iş gününün bitiminin sonuna kadar elektronik hukuk düzeni içinde veya karar organı tarafından bildirilen adrese e-mail ile gönderilirse zamanında sunulmuş sayılacaktır⁶⁹.

İsviçre Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 144. maddesinde sorgulanacak olan kişinin duruşmaya şahsen katılmasının mümkün olmadığı veya mümkün olsa da aşırı masraflı ve sorunlu olabileceği durumlarda, duruşmanın video konferans yöntemiyle yapılmasına izin vermektedir⁷⁰. Aynı maddenin ikinci fıkrası, duruşmanın ses ve görüntü kaydının alınması gerektiğini belirtmektedir. İsviçre Medeni Usûl Kanunu'nun 203 ve 204. maddelerinde duruşmaların bizzat tarafların katılımıyla gerçekleştirileceği belirtilmiştir (sZPO 203, 204). Böylelikle denilebilir ki, İsviçre'deki hukuk yargılamasında esas olan duruşmaya bizzat katılımdır, ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmalara katılım kural olarak mümkün değildir.

İsviçre hukukunda duruşmalar tarafların bizzat katılımıyla gerçekleşmesi kuralına, pandemi dönemiyle sınırlı olmak üzere, 20 Nisan 2020 tarihli “Covid-19 Salgınıyla Mücadele Kararlarının Yasal Dayanağına İlişkin Federal Kanun (*Bundesgesetz über die gesetzlichen Grundlagen für Verordnungen des Bundesrates zur Bewältigung der Covid-19-Epidemie*)” ile e-duruşmalarla bir istisna getirilmiştir. İsviçre'de pandemi döneminde getirilen geçici düzenlemeyle⁷¹, duruşmaların ses ve görüntü nakliyle yapılmasının tarafların rızası şartına bağlı olarak kabul edilmiştir. Ancak istisnaî hallerde tarafların onayı alınmadan bu yola başvuruyla düzenlenmiştir. Buna göre, mahkeme özellikle aciliyeti olan işler gibi önemli sebeplerin varlığında, gerekli gördüğü hallerde, duruşmanın ses ve görüntü nakliyle yapılmasına karar verebilir⁷² (Covid- 19-Justiz Art 2). Aynı hükmün ikinci fıkrasında tanık ifadesi ve bilirkişi görüşünün de ses ve görüntü nakli yoluyla alınarak yapılması imkânı getirilmiştir (Covid-19 Justiz Art 2/2). Üçüncü fıkra uyarınca da ses ve görüntü nakli yoluyla yapılan duruşmalarda aleniyet ilkesinden -akreditasyonu olan basın mensupları hariç olmak üzere- feragat edilebileceği düzenlenmiştir⁷³.

teknolojisi kompleks, gizemli ve güvenilmez olarak algılanmıştır.” ARSLAN, Ali Çetin: “Alman ve Avusturya Hukuklarında COVID-19 Salgınının Yargılamalara Etkisi ve Türkiye Bakımından Düşündürdükleri, 2020 (<https://blog.lexpera.com.tr/alman-ve-avusturya-hukuklarında-covid-19-salgınının-yargılamalara-etkisi-ve-türkiye-bakımından-düşündürdükleri/>, E.T.: 23.11.2021), s. 1 vd.

⁶⁸ https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblAuth/BGBLA_2020_I_16/BGBLA_2020_I_16.pdfsig (E.T.: 23.11.2021).

⁶⁹ Avusturya hukukunda pandemi dönemindeki değişiklikler için bkz. ARSLAN, A.Ç., s. 1 vd.

⁷⁰ GAYRETLİ AYDIN, s. 2109.

⁷¹ İsviçre'de 20 Nisan 2020'de yürürlüğe giren Kanun'un 31.12.2021'e kadar geçerli olacağı öngörülmüştür (Art. 10 Covid-19-Justiz).

⁷² DİŞEL, Buse: “İsviçre Hukukunda Covid-19 Sebebiyle Yargıda Alınan Tedbirler Özellikle Medeni Yargıdaki Düzenlemeler ve Bu Düzenlemelerin Ülkemiz Açısından Değerlendirilmesi”, 2020 (<https://blog.lexpera.com.tr/isvire-hukukunda-kovid-19-sebebiyle-yargıda-alınan-tedbirler-özellikle-medeni-yargıdaki-duzenlemeler-ve-bu-duzenlemelerin-ülkemiz-acısından-değerlendirilmesi>, E.T.: 23.11.2021), s. 1 vd.

⁷³ Ayrıntılı bilgi için bkz. DİŞEL, s. 1 vd.

İngiltere’de 1999 yılından beri hukuk yargılamasında ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmalara katılıma izin verilmektedir⁷⁴. İngiltere’de, 25 Mart 2020 tarihinde “Koronavirüs Pandemisi Sırasında Görüntülü veya Sesli Duruşmalar Talimatı (*Practice Direction 51Y-Video or Audio Hearings During Coronavirus Pandemic*)” ile video konferans yöntemine ilişkin yeni hükümler getirilmiştir. Bu hükümlerde konumuzla ilgili olarak mahkemelerin çekişmesiz yargı işleri, tanıksız davalar gibi uyuşmazlıkların ses ve görüntü nakli yoluyla görülebileceği düzenlenmiştir⁷⁵.

Öğretide ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmalara katılım sisteminin en yoğun olarak kullanıldığı ülkelerin başında gelen Amerika’da 1996 yılından beri bu sistemin kullanıldığı belirtilmektedir. Amerikan hukukunda yalnızca taraf, bilirkişi ya da tanıkların dinlenilmesi değil, nesnelere (harita, parmak izi dahi) üzerindeki inceleme de bu yöntemle yapılabilmektedir. Videokonferans sisteminin doğru ve usûlüne uygun şekilde kullanılabilmesi için mahkeme salonunda birçok monitör bulunmaktadır. Buna göre kürsülerde, hâkim ve avukatların masalarında, mübaşir ve zabıt kâtiplerinin masalarında video monitörleri yer almaktadır. Hatta duruşmaya katılan dinleyicilerin de videoyu görebilmesi için tavan- dan televizyon tipi büyük monitörler bulunduğu ifade edilmektedir⁷⁶.

IV. 7251 SAYILI KANUNLA GÖRÜNTÜ VE SES NAKLİ YOLUYLA YAPILABİLECEK DURUŞMALARA İLİŞKİN DEĞİŞİKLİKLER VE DOĞRUDANLIK İLKESİ

A. Kanun Değişikliğinden Önceki ve Sonraki Durum

Ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmalara katılım, yukarıda belirttiğimiz gibi doğrudanlık ilkesinin istisnalarından biridir. Doğrudanlığı ihlâl eden diğer hallere (istinabe, hâkim değişikliği vb.) nazaran, ses ve görüntü nakli vasıtasıyla tarafların dinlenmesi, tanık beyanlarının alınması, bilirkişinin dinlenmesi doğrudanlık ilkesini daha az ihlâl eden bir hâldir⁷⁷. Kanun değişikliğinden önce ilgililerin bu yöntemle dinlenmesi istisnai bir hal⁷⁸ olarak karşımıza çıkarken, kanun değişikliği ile birlikte uygulamanın yaygın bir hal alması sonucunu doğuracağı görülmektedir. Belirttiğimiz gibi, hukuk davalarında ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmalara katılım 15 Eylül 2020 tarihinde başlamıştır⁷⁹. Bu tarihten evvel, hukuk mahkemelerinde ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmalara katılım mümkün olmamıştır. Bu nedenle, ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmalara katılımın uygulamadaki fayda ve zararları henüz tam olarak tespit edilememiştir.

Mevcut değişiklik ile birlikte dikkat çeken diğer bir hâl, tarafın ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmalara katılımının gerçekleşebilmesi için artık her iki tarafın da rızasının aranmamasıdır. Getirilen düzenleme ile birlikte tek tarafın rızası ses ve görüntü nakli vasıtasıyla dinlenebilmek için yeterli görülmüştür. Böylece, taraflardan biri talepte bulunur ve mahkeme izin verirse taraf, ses ve görüntü nakli vasıtasıyla bulunduğu yerden dinlenebilecek ve usûl işlemlerini yapabilecektir. Dikkat edilirse, taraflardan birinin talepte bulunması yeterli görülmemiş, ayrıca mahkemenin de izni aranmıştır⁸⁰. Diğer bir deyişle, taraflardan birinin rızası ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmalara katılıma karar verilebilmesi

⁷⁴ CHITRANJALI, s. 1.

⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. ÇİFTÇİ, s. 1 vd.

⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. PRADO, Edward C. / HYMAN, Leslie Sara: Amerika Birleşik Devletleri Mahkemelerinin Değişen Yüzü, Mahkeme Salonunda Teknolojik İlerlemeler,

www.turkish.turkey.usembassy.gov/media/pdf/abdmahkeme.pdf s. 40 vd.’dan aktaran ARSLAN, *Doğrudanlık*, s. 241.

⁷⁷ ARSLAN, *İlke*, s. 139.

⁷⁸ “*HMK m. 149 hükmü istisnai bir düzenlemedir ve bu itibarla da uygulamanın istisnai olması gerekir.*” KALE, s. 142. Elektronik duruşma yaygınlaşsa dahi olası keyfi uygulamalardan kaçınılması ve e-duruşma istisnai bir yöntem olarak uygulanmasının sağlanması için bkz. TORAMAN, s. 517.

⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. III.B.

⁸⁰ “*Bu noktada tek taraflı bir taleple duruşmaların ses ve görüntü nakli yoluyla icrasının diğer tarafın haklarına zarar verebileceği veya asıl olandan, yani fiziki ortamda duruşma yapılmasından uzaklaşılacağı gibi eleştirileri gündeme getirebileceği düşünülebilse de, neticede duruşmaların ne zaman ses ve görüntü nakli yoluyla yapılacağına karar verecek olan merci, hâkimdir. Elbette hâkim iki tarafın menfaatini, yargılamanın seyrini ve yargılama ilkelerini ve özellikle de doğrudanlık ilkesini dikkate alarak bir karar verecektir.*” ÖZTEK / TAŞPINAR AYVAZ / KALE, s. 119; GAYRETLİ AYDIN, s. 2115.

için yeterli değildir. Mahkemeye bu hususta bir takdir hakkı tanınmıştır. Kanaatimizce mahkemenin gerekçesiz bir şekilde bu uygulamaya izin vermesi mümkün olmamalıdır, aksi durum hukukî güvenirliliği zedeler⁸¹.

7251 sayılı kanun değişikliğinden önce ses ve görüntü nakline başvurulması konusunda taraf iradesi aranmasının doğrudanlık ilkesine etkisi ile ilgili öğretilerde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Öğretilerde bir görüşe göre ses ve görüntü nakline başvurulurken tarafların rızasının aranması doğrudanlık ilkesinin de bir gereğidir. Zira mahkemede aslanan delillerin tarafların huzurunda ve doğrudan incelenmesidir⁸². Kanun'un 149. maddesinin 2011 tarihli hükümet gerekçesinde de her iki fıkrada da ses ve görüntü nakli yoluyla dinlenilmesi için tarafların rızasının özel olarak istendiğini, bu isteğin doğrudanlık ilkesinin bir sonucu olduğunu, hâkimin delilleri doğrudan ve tarafların huzurunda incelemesi gerektiğini, bu kapsamda daha etkin değerlendirme yapılabilmesi için tarafların birbirleri arasında tanık ile ya da bilirkişi ile doğrudan aynı mekânda bulunarak soru sorup tartışmak isteyebileceklerini, bu sebeple bir tarafın kabul etmemesi halinde bu yöntemin uygulanamayacağını belirtmiştir⁸³. Öğretilerde başka bir görüşe göre ise ses ve görüntü nakline başvurmak konusunda tarafların iradesine müracaat edilmesi doğrudanlık ilkesinin ihlâli anlamına gelebilir, çünkü bazı hallerde taraflar onay vermezlerse hâkim, istinabe yoluna başvurarak tanığın, bilirkişinin yahut uzmanın dinlenilmesine karar verebilir. Böylelikle doğrudanlık ilkesi daha ağır bir şekilde ihlâl edilmiş olur. Bu hallerde, mahkemenin resen ses ve görüntü nakli yoluna başvurulmasına karar vermesi doğru olur⁸⁴. Değişiklikten sonra taraflardan birinin rızasıyla tarafların yahut resen tanık, bilirkişi yahut uzmanın dinlenilmesine karar verilebilmesi mümkün olmuştur.

Ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmalara katılımın doğrudanlık ilkesi anlamında eleştirilmesinin bir başka nedeni, hâkimin ve duruşmanın ciddiyetinin tarafların ve tanığın doğruyu söylemesinde doğrudan etkili olması, ayrıca ilgililerin mimiklerinin, el ve ayak hareketlerinin hâkim tarafından yeterince gözlemlenememesidir⁸⁵. Hâkimin tanık delili ile ilgili doğru bir değerlendirme yapabilmesi için, onunla doğrudan temas kurması ve hatta ifade psikolojisi biliminin verilerinden yararlanması gerektiği ileri sürülmektedir. Öğretilerde ileri sürülen bu görüşe göre adalet akademilerinde tanık delilinin değerlendirilmesinde ifade psikolojisiyle ilgili dersler verilmelidir. Böylece hâkim tanığın etki altında kalıp kalmadığını yahut yalan söyleyip söylemediğini daha iyi anlayacaktır⁸⁶. Benzer yönde bir görüşe göre ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmalara katılım dünyadaki gelişmelere bağlı olarak kullanılması gereken bir yöntemdir, ancak bu durum yargılamanın temel ilkelerine aykırılık teşkil etmemelidir⁸⁷.

Diğer bir görüşe göre ise ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmalara katılım doğrudanlık ilkesine zarar vermemektedir. Zira ses ve görüntü nakli vasıtasıyla dinlenen kişinin mimikleri yüksek çözünürlük altında rahatlıkla hâkim tarafından gözlemlenebilmektedir. Günümüzde gelişmiş ses ve görüntü nakli sistemleriyle, dinleme yapılan odanın her yanı görülebilir niteliktedir; bu nedenle dinlenen kişinin baskı altında olması durumu da söz konusu değildir⁸⁸.

⁸¹ Öğretilerde düzenlemenin keyfi bir şekilde tarafların talebi ve hâkimin gerekçesiz şekilde bu yönde uygulamaya gitme ihtimali karşısında, getireceği sakıncalara dikkat çekilmektedir. PEKCANITEZ / ATALAY / ÖZEKES, *Değerlendirme*, s. 276; DİŞEL, s. 1 vd.

⁸² KALE, s. 144; ÖZEKES, *Pekcanitez Usûl*, s. 1347. Nitekim Kanun gerekçesi de bu yöndedir. “Her iki fıkrada da tarafların rızası özel olarak aranmıştır. Çünkü doğrudanlık ilkesi gereğince, hâkimin kural olarak delilleri doğrudan ve tarafların huzurunda incelemesi gereklidir. Bu çerçevede, daha iyi değerlendirilme yapılabilmesi açısından, taraflar birbirleri ile ve tanık ya da bilirkişi ile doğrudan aynı ortamda bulunarak soru sormak, cevaplarını tartışmak isteyebilirler. Taraflar kabul etmezse, ses ve görüntü nakli yoluyla diğer tarafın, tanığın veya bilirkişinin uzaktan dinlenmesi mümkün olmayacaktır. Böyle bir durumda ya aynı mahkemede veya istinabe yoluyla başka bir mahkemede doğrudan dinlenme gerçekleştirilecektir.” Hukuk Muhakemeleri Kanunu Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu (1/574), TBMM, Dönem 23, Yasama Yılı 3, S. Sayısı 393.

⁸³ YILMAZ, s. 2009.

⁸⁴ ARSLAN, *İlke*, s. 140.

⁸⁵ PEKCANITEZ / ATALAY / ÖZEKES, *Değerlendirme*, s. 277; KALE, s. 144.

⁸⁶ ARSLAN, *İlke*, s. 136.

⁸⁷ ÖZEKES, s. 34.

⁸⁸ GAYRETLİ AYDIN, s. 2119.

Hâkimin ses ve görüntü nakline resen karar verebilmesi hususunda eleştirilen noktalardan biri, yargılamanın taraf odaklı olmaktan çıkarılarak hâkim merkezli olmasına yönelmesidir. Bu görüşe göre, taraf eşitliğine ve vekillerin yargılamadaki konumuna önem veren HMK'ya nazaran, ön inceleme duruşmasına gelen taraf lehine olan düzenlemenin kaldırılması, duruşmalarda ses ve görüntü naklinde hâkime inisiyatif tanınması gibi değişiklikler bu durumun bir göstergesidir⁸⁹.

7251 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nda yapılan değişiklikten önce tanığın, bilirkişinin, uzmanın veya bir tanığın ses ve görüntü nakli vasıtasıyla dinlenmesi ancak tarafların rızası olması kaydıyla mümkündür. Bunun sebebi olarak tanığın duruşmada bulunma hakkına sahip kişiler olmadan dinlenememesi ve tanığın korunması için aleniyet prensibinin ortadan kaldırılamaması gösterilmiştir⁹⁰. Yapılan değişiklik ile birlikte, mahkemenin resen veya taraflardan birinin talebi üzerine tanığın, bilirkişinin veya uzmanın aynı anda ses ve görüntü nakledilmesi yoluyla buldukları yerden dinlenilmesine karar verebileceği düzenlenmiştir. İlk fıkradan farklı olarak, tanık bilirkişi yahut uzmanın dinlenmesinde taraflardan birinin rızası olmasa da mahkeme resen usûli işlemlerin ses ve görüntü nakli yoluyla icrasına karar verebilir. Kanaatimizce, madde hükmü gereği özellikle tanığın, mahkeme dışında bir yerde dinlenmesi çeşitli sorunları da beraberinde getirir. Zira tanığın evinde ya da daha başka bir ortamda dinlenilmesi durumunda, etki altında kalması mümkündür. Tanığın mahkeme dışında bir yerde dinlenilmesi isteniyorsa dinlendiği yerin dört köşesini de görebilecek kameraların varlığı, bunun için de teknik altyapının sağlam olması gereklidir. Zira dinlendiği odada başka bir kişinin olması durumunda etki altında kalması mümkündür. Teknik donanımın yeterli olduğu varsayımında dahi tanığın mahkemenin otoritesi altında dinlenilmesi, sağlıklı bir ifade vermesi açısından daha faydalı olacaktır. Nitekim Yönetmelik'le "*tanığın, bilirkişinin, uzmanın ve diğer ilgililerin buldukları yerdeki adliye veya ceza infaz kurumlarında bu amaca tahsis edilen yerden*" duruşmaya katılabilecekleri düzenlenmiştir (Yön m. 11/2).

Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 149. maddesinin üçüncü fıkrasında mahkemenin, tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edemeyecekleri dava ve işlerde ilgilileri resen dinleyebileceği hususu düzenlenmiştir. Elbette, tarafların veya ilgililerin talebiyle de mahkemenin bu konuda karar vermesi mümkündür. Fıkra ile ilgili eleştirilmesi gereken husus, tasarruf ilkesinin duruşmaların yürütülmesi ile ilgili taraflara bir yetki vermemesidir. Bu anlamda, tarafların üzerlerinde serbestçe tasarruf edemeyecekleri davalar ile mahkemenin ses ve görüntü nakline resen karar vermesi konularının ilişkilendirilmesi kanaatimizce doğru değildir. Üstelik, tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edemeyecekleri davalar çoğunlukla kamu düzeni, küçüğün korunması vb. sebeplerden kaynaklanmaktadır. Bu hallerde ilgililerin mahkemede dinlenmesi hususu önem arz etmektedir. Oysa kanun koyucu aksi şekilde, tarafların serbestçe tasarruf edemeyecekleri davalarda resen ses ve görüntü nakline karar verileceğini düzenlenmiştir.

B. Kanun Değişikliğiyle İlişkili Olası Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 149. maddesinde yapılan değişiklik ve ülkemizde e-duruşmanın fiilen uygulanmaya başlanmasıyla birlikte, ses ve görüntü nakli vasıtasıyla duruşmaların görülmesinin ülke genelinde yaygınlaştırılmaya çalışıldığı görülmektedir. 2011 yılında Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 149. maddesiyle hukuk yargılamasında ses ve görüntü nakli kullanımı düzenleme altına alınsa da teknik ve altyapı eksiklikleri nedeniyle hemen uygulamaya geçilememiştir. Belirtilen düzenlemenin henüz uygulamadaki karşılığı görülmeden ve eksiklikler belirlenmeden yeni bir kanun değişikliğine gidilmiştir. Kanun değişikliği ile birlikte uygulamada karşımıza çıkabilecek birçok soru ve probleme cevap aramak gerekecektir.

⁸⁹ "Bu değişikliklerden anlaşılana, gerekçede uygulamanın ihtiyacı olarak ortaya konulan şeyler, tarafların ve avukatların, diğer yargı bileşenlerinin ihtiyaçlarından çok, mahkeme ve hâkim merkezli bir uygulama ihtiyacıdır. Esasen avukatların ve baroların konuyla ilgili olarak kurumsal görüşünün alınmaması da bunun bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır." PEKCANITEZ / ATALAY / ÖZEKES, *Değişiklik*, s. 1 vd.

⁹⁰ GAYRETLİ AYDIN, s. 2105.

Ses ve görüntü nakli vasıtasıyla yürütülen duruşmalarda, imza alınması gereken hallerde bunun nasıl sağlanacağı hususu önem arz etmektedir. Duruşma sırasında düzenlenen tutanaklarda bulunması gereken unsurlar, Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 154. maddesinin 3. fıkrasında düzenlenmiştir. Madde hükmüne göre duruşmada yapılan usûlî işlemler tutanağa geçirilmeli, bu tutanaklarda belirtilen bazı usûlî işlemlerde ilgililerin imzası bulunmalıdır. Örneğin taraflardan birinin yemin edasında, beyanda bulunana okunmak suretiyle imzası alınarak tutanak düzenlenmeli (HMK m. 154/3-ç), yahut tanık beyanının tutanağa geçirilmesinden sonra tutanağın altı tanığa imzalatırılmalıdır (HMK m. 261/f-5). Ses ve görüntü nakli yoluyla yapılan duruşmalarda taraf, tanık yahut bilirkişi beyanları mahkemece yine tutanağa geçirilmek durumundadır. Kanun değişikliğinden önce öğretide tutanakların altının sonradan hâkim huzurunda imzalanabileceği belirtilmekteydi⁹¹. Yönetmelik'te; e-Duruşma Sistemi yoluyla beyanda bulunan tarafın, vekilin veya ilgililerin imzasının alınması gereken diğer durumlarda, mahkemece düzenlenen ve güvenli elektronik imza ile imzalanan duruşma tutanağının e-Duruşmanın yapıldığı adliyeye elektronik ortamda gönderileceği düzenlenmiştir. Maddeye göre “*e-Duruşmaya tahsis edilen yerde görevlendirilen yazı işleri müdürü veya zabıt kâatibi elektronik ortamda gelen duruşma tutanağının ilgili kısmına beyanda bulunanın imzasını alır ve evrakı tarayarak sistem üzerinden mahkemesine geri gönderir*” (Yön m. 13/5). Dikkat edilirse bu durum, e-duruşmanın ilgililerin bulunduğu yerdeki adliye veya ceza infaz kurumlarında bu amaca tahsis edilen yerden duruşmaya katılabileceği öngörülen hallerde geçerlidir. Taraf vekili ve isticvap olunacak veya yemin edecek olan hariç, taraf, vekili ile birlikte Yönetmelik'in 11. maddesinin 5. fıkrasında belirtilen şartlar dâhilinde istedikleri yerden duruşmaya katılabilir. “*Vekil ya da vekil ile birlikte taraf, duruşmaya adliye veya ceza infaz kurumlarında bu amaca tahsis edilen yerden duruşmaya katılmazsa e-Duruşma Sistemi yoluyla beyanda bulunan taraf ve vekilin imzası, UYAP'a entegre olmuş güvenli elektronik imza ile alınabilir*” (e-Duruşma Y. m. 13/6).

Ses ve görüntü nakli vasıtasıyla yapılan duruşmalar, fiziki ortamda yapılacak duruşmalarla benzer usûl kurallarına tabidir. Hukuk Muhakemeleri Kanunu'na göre yemin, hükmün tefhimi gibi bazı hallerde duruşmada bulunanların ayağa kalkacağını düzenlemiştir. Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun, taraf yemini konusunda, “yeminin şekli” başlıklı 233. maddesinin 5. fıkrasına göre “*yemin eda edilirken, hâkim de dâhil olmak üzere hazır bulunan herkes ayağa kalkar*”. HMK, tanığın yapacağı yemini “yeminin zamanı ve şekli” başlıklı 258. maddesinde düzenlemiştir. Maddeye göre “*yemin eda edilirken, hâkim de dâhil olmak üzere hazır bulunan herkes ayağa kalkar*”. HMK'nın “Hüküm, Hükmün Verilmesi ve Tefhimi” başlıklı 294. maddesinin 5. fıkrasında ise “*Hükmün tefhimini, duruşmada bulunanlar ayakta dinler*” denilmek suretiyle, hükmün açıklanmasının ayakta dinlenmesi gerektiği belirtilmiştir⁹². Kanaatimizce, ses ve görüntü nakli vasıtasıyla dinlenen kişinin, HMK'da belirtilen hallerde ayağa kalkması gerekmektedir. Zira ses ve görüntü nakli vasıtasıyla görülen duruşmalarda, yalnızca görüntülü bir sistem vasıtasıyla ilgilinin dinlenmesine olanak sağlanmakta, duruşma aynı şekilde görülmeye devam etmektedir. Ayrıca belirtilen hükümler, duruşmaların ciddiyetine katkı sağlamaktadır. Bu nedenle ses ve görüntü nakli vasıtasıyla dinlenen kişinin ayağa kalkma zorunluluğu bulunan hallerde bundan muaf tutulması düşünülemez.

Avukatlar, mahkemelere Türkiye Barolar Birliği tarafından şekli belirlenen cübbeyle çıkmak zorundadır (AvK m. 49/1). Kanun maddesinde, fiziki olarak yahut ses ve görüntü nakli vasıtasıyla mahkemelere katılmak konusunda bir ayırım yapılmamıştır. Kanaatimizce ses ve görüntü nakli vasıtasıyla dinlenen vekil de duruşmaya mutlaka cübbeyle katılmak durumundadır. Her ne kadar fiziki olarak mahkeme salonunda bulunulmasa da bu hükmü geniş olarak yorumlamak ve ses ve görüntü nakli vasıtasıyla yürütülen duruşmaları da buna dâhil etmek yerindedir. Duruşmaların ciddiyeti bunu gerektirir.

Kanun değişikliğinden önce tarafların ses ve görüntü nakline ilişkin iradelerini geri almalarının mümkün olduğu kabul edilmekteydi⁹³. Kanun değişikliğiyle taraflardan biri talep ettiyse veya mahkeme resen ses ve görüntü nakline karar verdiyse bu durumda tarafın iradesini geri alması mümkün mü-

⁹¹ KALE, s. 152.

⁹² ALTUNEL, M.: “Duruşma Sırasında Ayağa Kalkma Meselesi”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2014, Sayı 110, s. 402.

⁹³ KALE, s. 148.

dür? Kanaatimizce bu noktada ikili bir ayrıma gitmek gerekir. Taraflardan birinin talebi üzerine ses ve görüntü nakline karar verildiyse tarafın iradesini geri almasında bir beis görülmemelidir. Zira tarafların ses ve görüntü nakli vasıtasıyla dinlenmesinde esas olan tek tarafın irade beyanı olarak görülmüştür (HMK m. 149/1). Tanık, bilirkişi ya da uzmanın ses ve görüntü nakli vasıtasıyla dinlenmesini taraflardan biri talep ettiyse -taraf iradesini geri alsa da- mahkeme, tanık bilirkişi ya da uzmanın resen ses ve görüntü nakli vasıtasıyla dinlenmesine karar verebilir.

Kanun değişikliğinden önce isticvap ve yemine açıkça taraf iradesinden bahsedilmese de tarafların rızasının aranması doğrudanlık ilkesinin gereği olarak kabul edilmekteydi⁹⁴. İsticvap davanın temelini oluşturan vakıalarla ilgili taraf sorgusudur⁹⁵. Yemin ise ancak taraflarca eda edilir⁹⁶. Dikkat edilirse her iki usûl işlemi de taraflarca yerine getirilir. Bu nedenle isticvap ve yemine Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 149. maddesinin 1. fıkrasının kıyasen uygulanarak taraflardan birinin talebi üzerine mahkemenin ses ve görüntü nakline karar vermesi mümkün olmalıdır. Hukuk Muhakemelerinde Ses ve Görüntü Nakledilmesi Yoluyla Duruşma İcrası Hakkında Yönetmelik'e göre, "*isticvap olunacak veya yemin edecek taraf, mahkemenin bulunduğu il dışında oturuyor ve mahkemeye bizzat gelemiyor ise öncelikle e-Duruşma Sistemi yoluyla isticvap olunur veya yemin ettirilir*" (e-Duruşma Y. m. 10/3). Yönetmelik'e göre, isticvap olunacak ya da yemin edecek kişi mahkemenin bulunduğu il dışında oturuyor ve mahkemeye bizzat gelemiyor ise bu halde mahkemenin resen bu usûl işlemlerinin yapılmasına karar verebileceği düzenlenmiştir.

Taraflar, ön inceleme aşamasının tamamlanmasından sonra tahkikat ve sözlü yargılama için duruşmaya davet edilir. Taraflara gönderilecek davetiyede, belirlenen gün ve saatte geçerli bir özrü olmadan mahkemede hazır bulunmadıkları takdirde duruşmaya yokluklarında devam edileceği ve yapılan işlemlere itiraz edemeyecekleri; tahkikatın sona erdiği duruşmada sözlü yargılamaya geçileceği, sözlü yargılama için duruşmanın ertelenmesi hâlinde taraflara ayrıca davetiye gönderilmeyeceği ve 150'nci madde hükmü saklı kalmak kaydıyla, yokluklarında hüküm verileceği bildirilir (HMK m. 147). Hukuk mahkemelerinde kural, taraflara usûlüne uygun davetiye çıkarılması, tarafların duruşmada hazır bulunması ve savunma yapabilmelerine imkân tanınması ve böylelikle hukukî dinlenilme hakkına riayet edilmesidir. Usûlüne uygun davet edilen taraf davacı ise ve davasını takip etmek istiyorsa kendisi ya da vekili duruşmaya katılmalıdır. Eğer duruşmaya katılma imkânı yoksa mazeretini mahkemeye bildirmeli, belgelemeli ve duruşma gününün kendisine bildirilmesi için gerekli giderleri yatırmalıdır. Davayı takip etmek isteyip de buna imkân yoksa bu durumu dilekçesi ile bildirmeli, belgelemeli ve tebliğ giderlerini yatırmalıdır. Mahkeme davacı ya da davalının mazeretini kabul ederse tarafa yeni bir duruşma günü bildirir⁹⁷. Kanaatimizce, ses ve görüntü nakli vasıtasıyla görülen duruşmalarda da mazeret sunulması mümkün olmalıdır. Zira duruşmaya mazeret sunulması, vekilin aynı saatte başka bir duruşmasının olması, vekilin aynı saatte başka bir dosyası için keşif yapılacak olması, taraf ya da vekilinin hastalığı vb. birçok sebepten kaynaklanabilir. Ancak mahkeme ses ve görüntü nakli vasıtasıyla vekilin ya da ilgilinin dinleneceği hallerde, mazeretin kabulünü daha sıkı şartlara tâbi tutmalıdır. Zira ses ve görüntü nakli vasıtasıyla duruşmaya katılmak, fiziken duruşmaya katılmaktan daha kolaydır.

⁹⁴ KALE, s. 149.

⁹⁵ PEKCANITEZ / ATALAY / ÖZEKES, *Usûl*, s. 299; ATALI / ERMENEK / ERDOĞAN, s. 543 vd.; BUDAK / KARAASLAN, s. 225 vd.; KURU / AYDIN, s. 233 vd.; ARSLAN / YILMAZ / TAŞPINAR AYVAZ / HANAĞASI, s. 378 vd.; GÖRGÜN / BÖRÜ / TORAMAN / KODAKOĞLU, s. 374 vd.

⁹⁶ PEKCANITEZ / ATALAY / ÖZEKES, *Usûl*, s. 396; ATALI / ERMENEK / ERDOĞAN, s. 508 vd.; BUDAK / KARAASLAN, s. 271 vd.; KURU / AYDIN, s. 297; ARSLAN / YILMAZ / TAŞPINAR / HANAĞASI, s. 435 vd.; GÖRGÜN / BÖRÜ / TORAMAN / KODAKOĞLU, s. 523 vd.

⁹⁷ "*Davalı-karşı davacı vekili, 30.09.2015 tarihli karar duruşmasına, duruşması olduğundan bahisle mesleki mazereti sebebiyle duruşmaya katılmayacağını bildirir dilekçe göndermiş olup, mahkemeye davalı-karşı davacı vekilinin mazeretinin kabulüne karar verildiği halde taraf vekilinin yokluğunda yargılamaya devam edilerek esas hakkında karar verilmiştir. Halbuki, davalı-karşı davacı vekilinin mazereti kabul edildiğine göre, yeni duruşma günü ve saati bildirilerek, usûlün davalı-karşı davacı vekiline tanıdığı hakların kullanılmasına olanak sağlanmalıdır.*" Yargıtay, 4. HD., T. 13.01.2017, E. 2016/12286, K. 2017/127, (Kazancı İçtihat Bankası).

Tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edemeyeceği dava ve işlerde mahkemenin kendiliğinden duruşmanın ses ve görüntü nakli vasıtasıyla yapılmasına karar verdiği hallerde, masrafların karşılanması konusunda Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 325. maddesi kıyasen uygulanmalıdır. Buna göre mahkeme, masrafın yatırılması için taraflara öncelikle süre vermeli, belirlenen süre içerisinde masraf yatırılmazsa ileride gideri ödemesi gereken taraftan almak üzere Hazineye ödenmesine hükmetmelidir⁹⁸.

7251 sayılı Kanun ile Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 149. maddesinin dördüncü fıkrasına mahkemenin, yargı çevresi içinde yer aldığı bölge adliye mahkemesi adalet komisyonunun uygun görüşünü alarak, fiilî engel veya güvenlik sebebiyle duruşmanın il sınırları içinde başka bir yerde yapılmasına karar verebileceği eklenmiştir. Düzenlemede yer alan "il sınırları" ifadesi tartışmaya açıktır⁹⁹. Zira Hâkimler Savcılar Kurulu Kanunu'nun 4. maddesi uyarınca afet, iç karışıklık gibi hallerde Adalet Bakanlığının tüm davaları başka bir yer mahkemesine aktaracağı düzenlenmiştir.

Taraflardan biri tanığın ses ve görüntü nakli yöntemiyle dinlenmesi halinde etki altında kalacağını belirten somut veriler sunarsa ve bu nedenle doğrudanlık ilkesine uygun olarak mahkemede dinlenmesini talep ederse mahkeme taraflardan birinin talebi üzerine yahut resen ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmalara katılıma karar verebilir mi? Kanaatimizce bu durumda mahkeme, takdir yetkisi gereğince, tanığın duruşmada bizzat dinlenilmesini isteyebilir. Hâkim iki tarafın menfaatini, yargılamanın seyrini ve yargılama ilkelerini ve özellikle de doğrudanlık ilkesini dikkate alarak bir karar verecektir.

Değinilmesi gereken bir başka husus, ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmalara katılımda ses ve görüntünün kayıt altına alınıp alınamayacağıdır. Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 153. maddesi ve Hukuk Muhakemelerinde Ses ve Görüntü Nakledilmesi Yoluyla Duruşma İcrası Hakkında Yönetmelik'in 14. maddesinin 2. fıkrasına göre "*duruşma sırasında fotoğraf çekilemez ve hiçbir şekilde ses ve görüntü kaydı yapılamaz. Yalnızca, dava dosyasında saklı kalmak kaydıyla, yargılamanın zorunlu kıldığı hallerde, mahkemece çekim yapılabilir ve kayıt alınabilir*" (HMK m. 153 ve e-Duruşma m. 14/2). "*Bu şekilde yapılan çekim ve kayıtlar ile kişilik haklarını ilgilendiren konuları içeren dava dosyası içindeki her türlü belge ve tutanak, mahkemenin ve ilgili kişilerin açık izni olmadıkça hiçbir yerde yayımlanamaz*" (HMK m. 153 ve e-Duruşma Y. m. 15/3). Kanun ve Yönetmelik'in açık hükümleri uyarınca duruşmalarda ses ve görüntünün kaydı mümkün olmamalıdır. Videokonferans yoluyla yapılan duruşmanın kayıt altına alınabilmesi için yargılamanın zorunlu kıldığı bir hal sebebiyle mahkemenin bu konuda bir karar alması gereklidir¹⁰⁰. Bu hallerde Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVKK) uygulama alanı bulmaz. Zira KVKK'nın 28. maddesi hükmünün 1. fıkrasının (d) bendine göre "*kişisel verilerin soruşturma, kovuşturma, yargılama veya infaz işlemlerine ilişkin olarak yargı makamları veya infaz mercileri tarafından işlenmesi*" halinde bu Kanun'un hükümleri uygulama alanı bulmayacaktır¹⁰¹. "*E-Duruşma sistemi ile elde edilen bu kayıtlar, mahkemece e-Duruşmanın yöneltildiği bilgisayarda veya veri depolayabilen aygıtta aktarılarak dosyasında saklanmak üzere Merkezi Kayıt Sisteminde iki hafta süre ile muhafaza edilir. Süre sonunda Merkezi Kayıt Sistemindeki bu veriler geri döndürülemeyecek şekilde silinir*" (e-Duruşma Y. m. 15/2).

Tarafın, tanığın yahut bilirkişinin kısmî ya da tam ses ve görüntü nakli yoluyla dinlenmesi mümkün müdür? Kısmî ses ve görüntü nakli ile kastedilen dinlenecek kişilerin bir kısmının ses ve görüntü nakliyle diğer kısmının duruşmada canlı olarak dinlenilmesidir. Bu halde örneğin, tanıkların yüzleştirilmesi bu şekilde yapılabilir mi? Yahut tüm ilgililerin videokonferans aracılığıyla dinlendiği tam ses ve görüntü nakliyle tanıkların bu yolla yüzleştirilmesi mümkün müdür? Kanaatimiz, buna kanunda öngörülen herhangi bir engel bulunmadığıdır. Ses ve görüntü nakliyle duruşmalara katılımın amacı ve usûl ekonomisi de göz önüne alındığında, kısmî ve tam ses ve görüntü naklinin mümkün olduğu dü-

⁹⁸ Aynı yönde bkz. PEKCANITEZ / ATALAY / ÖZEKES, *Usûl*, s. 293.

⁹⁹ Keza belirtilen durumlarda fiilî engel açısından esasen yargı yerinin belirlenmesi yoluna başvurulması icap ederdi. ATALI / ERMENEK / ERDOĞAN, s. 437.

¹⁰⁰ Böyle bir durumda da kaydı mahkeme almalıdır. Aynı yönde MIDİK, s. 1 vd.

¹⁰¹ 07.04.2016 tarihli ve 29677 sayılı Resmî Gazete.

şüncesindeyiz. Tanıkların Adalet Bakanlığınca öngörülen SEGBİS odalarında dinlenmesi gerektiği görüşümüz dikkate alınarak¹⁰² sakıncaların büyük bir kısmı da bu yolla bertaraf edilebilecektir. Bu nedenle yüzleştirmenin de videokonferans yöntemiyle yapılabileceği kanaatindeyiz.

SONUÇ

Doğrudanlık ilkesi, davanın açılmasından hüküm verilmesine kadar, yargılama ve özellikle delil toplama evrelerinin hâkimin gözetim ve denetiminde yapılmasını ifade eder. İlke, Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 25. ve devamı maddelerinde düzenlenen “*Yargılamaya hâkim olan ilkeler*” kapsamında düzenlenmemiştir. Ayrıca Kanun'da ilkenin tanımına da yer verilmemiştir. Ancak Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 197. maddesi başta olmak üzere pek çok hükmünde doğrudanlık ilkesine yer verildiği görülmektedir. Doğrudanlık ilkesi şekli anlamda doğrudanlık, maddi anlamda doğrudanlık ve zamansal anlamda doğrudanlık olmak üzere üçlü bir ayrımla incelenebilir. Şekli anlamda doğrudanlık, araya başka bir hâkim girmeden (örneğin istinabe halinde) duruşmanın yapılması ve davaya bakan mahkemenin hâkiminin delillerin toplanması sürecine doğrudan dâhil olmasıdır. Maddi anlamda doğrudanlık, hâkimin en yakınındaki ve daha adil karar vermesine yardımcı olacak delili değerlendirmesi, dolaylı ya da sonradan oluşturulan delil aracını kullanmaktan imtina etmesi anlamına gelir. Zamansal doğrudanlık, hâkimin mümkün olduğu kadar kısa sürede karar vermesini, duruşmaların aralıksız yapılmasını; böylece delillerin araya zaman girmeden değerlendirilmesini gerektirir. Doğrudanlık ilkesi ne çeşitli zorunluluklardan istisnalar tanınabilmektedir. İstinabe, naip tayini, tanığa soru kâğıdı gönderilmesi, hâkim değişikliği, ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmalara katılım bu istisnaları oluşturur.

Ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmalara katılımın hukukumuzda uygulama alanı bulması, 2004 yılında Ceza Muhakemeleri Kanunu ile olmuştur. Ceza Muhakemesinde Ses ve Görüntü Bilişim Sisteminin Kullanılması Hakkında Yönetmelik'e göre SEGBİS, UYAP'ta ses ve görüntünün aynı anda elektronik ortamda iletildiği, kaydedildiği ve saklandığı Ses ve Görüntü Bilişim Sistemi olarak tanımlanmaktadır. Ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmalara katılımın hukuk yargılamalarında kullanılması, 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 149. maddesi ile uygulanma alanı bulmuştur. 7251 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun birçok maddesinde olduğu gibi 149. maddesinde de değişiklik yapılmıştır. 30 Haziran 2021 tarihinde ise Hukuk Muhakemelerinde Ses ve Görüntü Nakledilmesi Yoluyla Duruşma İcrası Hakkında Yönetmelik çıkarılmıştır.

Hukuk Muhakemeleri Kanunu'na göre taraflar, tanık veya bilirkişi ses ve görüntü nakli vasıtasıyla dinlenebilir (HMK m. 149), isticvap ve yeminde de ses ve görüntü nakli yoluna başvurulabilir. Hukukumuzda keşifte bu yönteme başvurmak henüz mümkün değildir. Açık bir düzenleme bulunmasa da feri müdahilin de ses ve görüntü nakli vasıtasıyla dinlenebileceği öne sürülmüştür.

Ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmalara katılım sayesinde farklı illerde ya da yurtdışında bulunan taraf, tanık, bilirkişi ve uzman mahkemece daha ucuz ve süratli şekilde dinlenebilmektedir. Ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmalara katılım, adliyelerdeki yoğunluğu da azaltmaktadır. Özellikle pandemi döneminde, hastalığın bulaş hızını azaltmak için ses vasıtasıyla katılım oldukça önem arz etmektedir. Ses ve görüntü nakli ile bağlanan yerin tüm noktalarının mahkeme tarafından görülebilmesi mümkün olmalıdır. Aksi durumda dinlenen kişi, başkaları tarafından etki altında bırakılabilir. Ayrıca ses ve görüntü naklinin aynı anda gerçekleşmesi için teknik donanımın sağlam olması gereklidir. İlgiliye bir yerden yardım almasına mahal verecek süre verilmemeli ya da teknik bir aksaklığı gerekçe göstererek zaman kazanması mümkün olmamalıdır. Ülkemiz bakımından ses ve görüntü nakli yoluyla duruşmalara katılım için mahkemelerin teknik donanımı yeterli değildir.

E-duruşma uygulaması 15 Eylül 2020 tarihi itibarıyla yalnızca pilot olarak seçilen bir mahkemede uygulanmaya başlanmış olmakla birlikte zamanla İstanbul, Ankara ve İzmir de dâhil olmak üzere top-

¹⁰² Ayrıntılı bilgi için bkz. II.B.

lamda birçok il merkezi ve 505 mahkemede uygulanabilir hale gelmiştir. 22 Temmuz 2020 tarihinde, 7251 sayılı kanun değişikliği ile 149. maddede yapılan değişikliğin akabinde, 20 Ekim 2020 tarihinde ülkemizde birçok mahkemede e-duruşma sistemine geçiş yapılmıştır.

7251 sayılı kanun değişikliğinden önce ses ve görüntü nakline başvurulması konusunda taraf iradesi aranmasının doğrudanlık ilkesine etkisi ile ilgili öğretide farklı görüşler ileri sürülmüştür. Öğretide bir görüşe göre ses ve görüntü nakline başvurulurken tarafların rızasının aranması doğrudanlık ilkesinin de bir gereğidir. Zira mahkemede aslanan delillerin tarafların huzurunda ve doğrudan incelenmesidir. Diğer bir görüşe göre ise ses ve görüntü nakli uygulaması doğrudanlık ilkesine zarar vermemektedir. Nitekim ses ve görüntü nakli vasıtasıyla dinlenen kişinin mimikleri yüksek çözünürlük altında rahatlıkla hâkim tarafından gözlemlenebilmektedir. Günümüzde, gelişmiş ses ve görüntü nakli sistemleriyle, dinleme yapılan odanın her yanı görülebilir niteliktedir; bu nedenle dinlenen kişinin baskı altında olması durumu da söz konusu değildir.

E-Duruşma yönünden yeni düzenleme ve uygulamalarla birlikte birçok soruya da cevap aramak gerekecektir. E-Duruşma yapılacak salonun neresi olacağı, usûli işlemlerin nasıl yürütüleceği, avukatların cübbe giyme zorunluluğu, tam ses ve görüntü nakli yahut kısmi ses ve görüntü naklinin mümkün olup olmadığı bu hallerdendir. Bu sorulara çalışmamızda tek tek cevap vermeye çalıştık. Öneme binaen e-duruşma yapılacak salonun neresi olacağına tekrar değinmek isteriz. Kanaatimizce kanun değişikliği ile madde hükmüne eklenen “*kişinin bulunduğu yer*” ifadesi oldukça belirsiz olarak kullanılmıştır. Hukuk Muhakemelerinde Ses ve Görüntü Nakledilmesi Yoluyla Duruşma İcrası Hakkında Yönetmelik ile e-duruşmanın yapılacağı yerin neresi olacağına açıklık getirilmiştir. Yönetmelik’e göre taraf ile mahkemece e-Duruşma Sistemi yoluyla dinlenilmesine karar verilen tanık, bilirkişi, uzman ve diğer ilgililer buldukları yerdeki adliye veya ceza infaz kurumlarında bu amaca tahsis edilen yerden duruşmaya katılabilir. Taraf vekili ve isticvap olunacak veya yemin edecek olanlar hariç olmak üzere taraf, vekili ile birlikte Yönetmelik’in 11. maddesinin 5. fıkrasında belirtilen şartlar dâhilinde istedikleri yerden duruşmaya katılabilir.

Teşekkür Beyanı: İlgili çalışma, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk doktora programı “Medeni Usûl Hukukunun Temel Kavramları” dersi kapsamında hazırlanmıştır. Bu vesileyle, ders kapsamında görüş ve önerilerini benimle paylaşan değerli hocam Prof. Dr. Muhammet ÖZEKES’e, sevgili meslektaşım Arş. Gör. Abdülkadir HAŞHAŞ’a ve dersi alan diğer arkadaşlarıma teşekkür ederim. Ayrıca çalışmayı okuyup, fikirlerini benimle paylaşan kıymetli hocam Doç. Dr. Tolga AKKAYA’ya teşekkürlerimi sunarım.

KAYNAKÇA

- ABANOZ ÖZTÜRK, Buket: “Deepfake İkilemi: Sadece Eğlence mi? Tehditler ve Hukuki Tartışmalar”, 2021 (<https://blog.lexpera.com.tr/deepfake-ikilemi-sadece-eglenec-mi-tehditler-ve-hukuki-tartismalar/>, E.T.: 23.11.2021).
- AKKAN, Mine: “Medenî Usûl Hukukunda Tamğa Soru Kâğıdı Gönderilmesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2014, Cilt 16, Özel Sayı, Prof. Dr. Hakan Pekcanitez'e Armağan, s. 555-609.
- ALANGOYA, Yavuz / YILDIRIM, Kamil / DEREN YILDIRIM, Nevhis: *Medeni Usûl Hukuku Esasları*, 7. Bası, Beta, İstanbul, 2009.
- ALTUNEL, Mesude: “Duruşma Sırasında Ayağa Kalkma Meselesi”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2014, Sayı 110, s. 399-402.
- ARSLAN, Aziz Serkan: *Medeni Usûl Hukukunda Delillerin Toplanması ve Doğrudanlık İlkesi*, Ankara, 2012 (Doğrudanlık).
- ARSLAN, Aziz Serkan: “Doğrudanlık İlkesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2014, Cilt 4, Sayı 2, s. 133-144 (İlke).
- ARSLAN, Ramazan / YILMAZ, Ejder / TAŞPINAR AYVAZ, Sema / HANAĞASI, Emel: *Medenî Usûl Hukuku*, 6. Bası, Yetkin Yayınları, Ankara, 2020.
- ARSLAN, Ali Çetin: “Alman ve Avusturya Hukuklarında COVID-19 Salgınının Yargılamalara Etkisi ve Türkiye Bakımından Düşündürdükleri”, 2020 (<https://blog.lexpera.com.tr/alman-ve-avusturya-hukuklarında-covid-19-salgininin-yargilamalara-etkisi-ve-turkiye-bakimindan-dusundurdukleri/>, E.T.: 23.11.2021).
- ATALI, Murat / ERMENEK, İbrahim / ERDOĞAN, Ersin: *Medeni Usûl Hukuku*, 2. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2020.
- BAUMBACH, Adolf / LAUTERBACH, Wolfgang/ ALBERS, Jan / HARTMANN, Peter: *Zivilprozessordnung*, 77. Auflage, C.H.Beck Verlag, München, 2019.
- BUDAK, Ali Cem / KARAASLAN, Varol: *Medeni Usûl Hukuku*, 4. Bası, Adalet Yayınevi, Ankara, 2020.
- CHITRANJALI, Negi: “Concept of Video Conferencing in ADR: An Overview - Access to Justice”, 2015 (<https://ssrn.com/abstract=2662344>, E.T.: 23.11.2021).
- ÇİFTÇİ, Pınar: “Pandemi Sürecinde Yargının İşleyişine İlişkin Alınan Tedbirlerin Türk Medenî Yargılama Hukukunda Yargısal Temel Haklar ve Özel Olarak Doğrudanlık İlkesi Üzerinde Yarattığı Etkiler”, 2020 (<https://blog.lexpera.com.tr/pandemi-surecinde-yarginin-isleyisine-iliskin-alinan-tedbirlerin-turk-medeni-yargilama-hukukunda-yargisal-temel-haklar-ve-ozel-olarak-dogrudanlik-ilkesi-uzerinde-yarattigi-etkiler/>, E.T.: 23.11.2021).
- DİŞEL, Buse: “İsviçre Hukukunda Kovid-19 Sebebiyle Yargıda Alınan Tedbirler Özellikle Medenî Yargıdaki Düzenlemeler ve Bu Düzenlemelerin Ülkemiz Açısından Değerlendirilmesi”, 2020 (<https://blog.lexpera.com.tr/isvire-hukukunda-kovid-19-sebebiyle-yargida-alinan-tedbirler-ozellikle-medeni-yargidaki-duzenlemeler-ve-bu-duzenlemelerin-ulkemiz-acisindan-degerlendirilmesi/>, E.T.: 23.11.2021).
- GAYRETLİ AYDIN, Seda: “Medenî Yargılama Hukukunda Ses ve Görüntü Nakli Yoluyla Duruşmaya Katılma”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2017, Cilt 19, Özel Sayı, Prof. Dr. Şeref Ertaş'a Armağan, s. 2101-2126.
- GÖRGÜN, Şanal / BÖRÜ, Levent / TORAMAN, Barış / KODAKOĞLU, Mehmet: *Medeni Usûl Hukuku*, 9. Bası, Yetkin Yayınları, Ankara, 2020.
- KALE, Serdar: “Ses ve Görüntünün Nakledilmesi Yoluyla Duruşmanın İcrası (HMK md. 149)”, *Medenî Usûl ve İcra İflas Hukuku Dergisi*, 2013, Sayı 25, s. 141-155.
- KARSLI, Abdürrahim: “*Medeni Muhakeme Hukuku*”, 4. Bası, Alternatif Yayınları, İstanbul, 2014.
- KURT, Nesibe: “Medeni Yargılama Hukukunda Doğrudan Doğrualık İlkesi”, *Prof. Dr. Bilge Öztan'a Armağan*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2008, s. 599-625.

- KURU, Baki / AYDIN, Burak: *Medenî Usûl Hukuku Ders Kitabı*, 7251 Sayılı Kanun Değişiklikleri İşlenmiş 5. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2021.
- MIDİK, Barış: “Medenî Yargıda E-Duruşma Pilot Uygulaması ve Yargının Elektronik Dönüşümü Üzerine Bazı Düşünceler”, 2020 (<https://blog.lexpera.com.tr/medeni-yargida-e-durusma-pilot-uygulamasi-ve-yarginin-elektronik-donusumu-uzerine-bazi-dusunceler/>, E.T.: 23.11.2021).
- MUSILEAK, Hans Joachim / VOIT, Wolfgang: *Zivilprozessordnung, Kommentar*, 12. Auflage, Verlag Franz Vahlen, München, 2015.
- NISSEN, Andreas: *Die Online-Videokonferenz im Zivilprozess*, Peter Lang, Frankfurt, 2004.
- ÖZEKES, Muhammet: *7251 Sayılı Kanunla Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nda Yapılan Değişiklikler*, Kayseri Barosu, 2020.
- ÖZEKES, Muhammet / BORAN GÜNEYSU, Nilüfer: “COVID-19 Salgınından Dolayı Alman Hukukunda Yargılama ve Takip Hukukuna İlişkin Hukukî Durum ile Özellikle İflâslar (Küllî İcra) Hakkındaki Düzenlemeye Genel Bakış”, 2020 (<https://blog.lexpera.com.tr/kovid-19-salginindan-dolayi-alman-hukukunda-yargilama-ve-takip-hukukuna-iliskin-hukuki-durum/>, E.T.: 23.11.2021).
- ÖZTEK, Selçuk / TAŞPINAR AYVAZ, Sema / KALE, Serdar: “Hukuk Muhakemeleri Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında 20 Mart 2020 Tarihli Kanun Teklifi'ne İlişkin Bazı Açıklamalar ve Kanun Teklifi'nin Değerlendirilmesi”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2020, Sayı 149, s. 77-152.
- PEKCANITEZ, Hakan / ÖZEKES, Muhammet / AKKAN, Mine / TAŞ KORKMAZ, Hülya: *Pekcanitez Usûl-Medenî Usûl Hukuku*, 15. Bası, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2017 (Pekcanitez Usûl).
- PEKCANITEZ, Hakan / ATALAY, Oğuz / ÖZEKES, Muhammet: *Medenî Usûl Hukuku Ders Kitabı*, 7. Bası, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2020 (Usûl).
- PEKCANITEZ, Hakan / ATALAY, Oğuz / ÖZEKES, Muhammet: “Hukuk Muhakemeleri Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifinin Değerlendirilmesi”, 2020 (<https://blog.lexpera.com.tr/hmk-ile-bazi-kanunlarda-degisiklik-yapilmasina-dair-kanun-teklifinin-2020-degerlendirilmesi/>, E.T.: 23.11.2021) (Değişiklik).
- PEKCANITEZ, Hakan / ATALAY, Oğuz / ÖZEKES, Muhammet: “Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair 7251 Sayılı Kanun Hakkında Değerlendirme”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2020, Sayı 150, s. 245-299 (Değerlendirme).
- RECHBERGER, Walter / SIMOTTA, Daphne-Ariane: *Grundriss des Österreichischen Zivilprozessrechts*, Manz Verlag, Wien, 2010.
- TANRIVER, Süha: *Medenî Usûl Hukuku, Cilt I*, 3. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2020.
- TORAMAN, Barış: “Covid-19 Pandemisinin Etkisi Altında Hukuk Yargısında E-Duruşma”, (Ed.) ŞENOCAK, Kemal: *Covid-19 Küresel Salgınının Hukuktaki Yansımaları*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2021.
- UMAR, Bilge: *Hukuk Muhakemeleri Kanunu Şerhi*, 2. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2014.
- YERDELEN, Erdal: “Ceza Muhakemesinde Videokonferans Yönteminin (Segbis) Kullanımı (Videokonferenz Im Türkischen Strafprozessrecht)”, *Bilişim Hukuku Dergisi*, 2019, Cilt 1, Sayı 2, s. 271-287.
- YILDIRIM, Kamil: “Medeni Yargılama Hukukunda Hâkimin Rolü”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 2016, Cilt 22, Sayı 3, Prof. Dr. Cevdet Yavuz'a Armağan, Cilt II, s. 3027-3045.
- YILMAZ, Ejder: *Hukuk Muhakemeleri Kanunu Şerhi*, 3. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2017.